

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

LIETUVIŲ KALBOS KATEDRA

Bendrosios kalbotyros studijų programa

Kodas 6211NX014

INGA VENCKŪNAITĖ

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

DEOBJEKTINĖ SANGRAŽA LIETUVIŲ IR RUSŲ KALBOSE

Vadovas _____
(parašas)

Studentas _____
(parašas)

(laipsnis, vardas, pavardė)

Data _____

Registracijos Nr. _____

TURINYS

Įvadinė dalis	3-5
Teorinė dalis:	
1 skyrius. Sangraža ir jos tipai.....	6-16
2 skyrius. Sangražos raidos tendencijos (semantinių žemėlapių pagrindu).....	17-20
3 skyrius. Deobjektinio sangražos tipo ir antipasyvo santykis.....	21-28
Empirinė dalis:	
1 skyrius. Trumpas surinktų duomenų aptarimas.....	29-30
2 skyrius. Reciprokinės ir deobjektinės sangražinės reikšmės persiklojimas // Atrinktu, reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių santykis su deobjektine sangraža	31-46
3 skyrius. Veiklos potipio sangražinių veiksmažodžių analizė // Jų santykis su deobjektine sangraža	47-49
4 skyrius. Reciprokinę ir veiklos reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių santykio su deobjektine sangraža apibendrinimas (semantinių žemėlapių pagrindu).....	50-51
Išvadinė dalis	52-53
Literatūros sąrašas.....	54-56
Santrauka.....	57
Summary.....	58
Резюме.....	59
Priedai.....	60-65
Priedas Nr. 1. Susisteminti surinktos medžiagos duomenys.....	60-62
Priedas Nr. 2. Semantinių SV tipų pasiskirstymas pagal kiekvieną vartosenos grupę lietuvių ir rusų kalbose.....	63-64
Priedas Nr. 3. Veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių sąrašas.....	65

IVADINĖ DALIS

Dalis indoeuropiečių kalbų šeimai priklausančių kalbų neteko prokalbei būdingų (senojoje indų ir senovės graikų kalbose dar išlikusių) medialinių formų, kurių vietą užėmė sangražinės formos. Šis procesas, kai sangražinis žymiklis įgyja abstraktesnes gramatines funkcijas, dažnai atsispindi morfologijoje: sangražos žymiklis praranda fonetinį savarankiškumą, daugelyje kalbų virsta enklitiku (taip, pavyzdžiui, daugumoje slavų kalbų), o kai kuriose kalbose jis tampa afiksu: taip įvyko rytų slavų, lietuvių ir latvių kalbose. Ši sutapimą galėjo nulemti arealiniai veiksniai: tarp rytų slavų ir baltų kalbų būta glaudžių ryšių. Taigi šias kalbų grupes sieja ir bendros kalbinės tendencijos, o viena jų – tai sangražai būdinga raidos tendencija. Semantinė sangražos žymiklių raida vyksta pagal pastovius scenarijus. Tai liudija XIX a. pab. lietuvių lingvistės E. Geniušienės aprašyti sangražos tyrimai: lietuvių ir latvių kalbose sangražiniai žymikliai *–si* ir *–s* palaipsniui įgyja naujas reikšmes (funkcijas), kurių semantinė raida vyksta nuosekliai, pagal tam tikrus dėsningumus. Pradžioje sangražinis žymiklis iš dalies išlaiko pirminio, arba prototipinio, sangražinio įvardžio reikšmę. E. Geniušienė tokią reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius vadina semantiniiais arba „dalinio objekto“ sangražiniais veiksmažodžiais, nes numanomas objektas dažniausiai yra kūno dalis (*apsirengti, praustis, šukuotis*). Vėliau sangražinis žymiklis semantiškai vis labiau atitolsta nuo pirminės, arba kanoninės, reikšmės. Taip, pavyzdžiui, į argumentų struktūrą jau nebeįtraukiamas agentas, kuris sangražinio žymiklio raidos pradžioje buvo vienas pagrindinių semantinių argumentų. Tokią reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai E. Geniušienės vadinami dekauzatyvais ir statyvais (*atsidaryti, laikytis*). Iš dekauzatyvinės arba statyvinės, dažnai vadinamos antikauzatyvine, reikšmės sangražinis žymiklis palaipsniui įgyja potencialią pasyvinę reikšmę (*kėdė susilanksto*), ties kuria semantinė lietuvių ir latvių kalbų sangražinių žymiklių raida ir baigiasi. Tačiau kitose kalbose, kaip antai, rusų, sangražinio žymiklio *–sja* raidos situacija šiek tiek kitokia. Perėjęs visą raidos stadijų kelią, be jau minėtųjų funkcijų šis sangražinis žymiklis įgijo dar ir pasyvinę funkciją (*dom stroitsja 'namas statomas'*). Svarbu paminėti ir tai, kad abiejose kalbų grupėse aptinkami bendri sangražos tipai. Vienas jų, be jau minėtų, – tai deobjektinis sangražos tipas. Šio tipo konstrukcija išsiskiria tuo, kad jai priklausantis objektas semantiškai yra numanomas, tačiau sintaksiškai jis nėra išreikštas. Įvardytas numanymo faktas atsispindi ne tik semantiniame, bet ir morfologiniame kalbos lygmenyje, kai naudojamas ypatingas sangražinis žymiklis. Deobjektinis tipas ypatingas ir tuo, jog jam būdinga papildoma tam tikros savybės reikšmė: lietuvių kalbos sangražinė konstrukcija *šuo kandžiojasi* apibūdina šuns savybę kandžioti kitus, o ne patį save. Identiškas atvejis sutinkamas ir rusų kalboje – joje konstrukcija *sobaka kusaetsja* turi tą pačią papildomą kandžiojimosi savybę, nukreiptos į kitus gyvus organizmus, reikšmę. Verta paminėti,

kad deobjektinis sangrąžos tipas yra būdingas ne tik baltų ir slavų, bet ir kai kurioms germanų kalboms. Būtent dabartinėje švedų kalboje toks sangrąžos tipas vis dar išlaikytas.

Šis darbas skirtas deobjektinio sangrąžos tipo tyrimui lietuvių ir rusų kalbose. *Tyrimo objektas* – tai deobjektinės sangrąžos funkcija nagrinėjamosiose kalbose, jos leksinė distribucija bei vartosenos tendencijos abiejų kalbų atžvilgiu. Ši tema *aktuali ir probleminė* dėl to, kad nepaisant lietuvių kalbininkės E. Geniušienės darbų, susijusių su sangrąžos problematika, dar lieka išsamiai neištirtų sangrąžos tipų ypač leksiniu požiūriu; kyla klausimas: iš kokių leksinių grupių sudaromos deobjektinės sangrąžinės formos? Be to, dabartinės lingvistikos srityje stinga išsamių ir detalių tyrimų, išryškinančių esminius skirtumus tarp lietuvių ir rusų bei kitų kalbų sangrąžos tipų. Greta to, mane domina, kokią vietą tarp itin varijuojančių sangrąžinių veiksmažodžių semantinių tipų užima deobjektinė sangrąža; kokia galėjo būti jos raida abiejose kalbose; kuo ji skiriasi abiejų kalbų atžvilgiu? Būtent gretinamojo tipo analizė leis atsakyti į keliamus klausimus.

Šio darbo tikslas – išanalizuoti deobjektinės sangrąžos leksinį išplitimą, raidos tendencijas ir semantiką lietuvių ir rusų kalbose. Šiam tikslui įgyvendinti bus keliami *tokie uždaviniai*:

išanalizuoti teorinę literatūrą pasirinkta tema;

atrinkti sangrąžinius lietuvių kalbos veiksmažodžius ir jų atitikmenis rusų kalboje, priklausančius tarpusavio ir veiklos sangrąžos tipams;

absoliučiosios sangrąžinės reikšmės pagrindu suklasifikuoti atrinktus abiejų kalbų sangrąžinius veiksmažodžius į skirtingas vartosenos grupes;

atlikti detalią gretinamąją tokių veiksmažodžių analizę;

aptarti galimą šių veiksmažodžių raidą abiejų kalbų atžvilgiu;

suformuluoti konkrečius apibendrinimus.

Šiame darbe taikomi *aprašomasis, gretinamasis ir leksikografinis metodai*. Be to, vadovaujamosi kognityvinės semantikos ir kalbų tipologijos įžvalgomis. *Tyrimo medžiaga*: atrinkti lietuvių kalbos sangrąžiniai veiksmažodžiai ir jų atitikmenys rusų kalboje. *Papildomi šaltiniai*: lietuvių ir rusų kalbų gramatikos, šiuolaikinės rusų kalbos vadovėliai, moksliniai straipsniai ir leidiniai, susiję su analizuojama tema, lietuvių ir rusų dabartinės kalbos žodynai, lietuvių kalbos tarminiai žodynai, nacionalinis rusų kalbos tekstynas (NRKT).

Šį darbą sudaro trys dalys: įvadinė, pagrindinė ir išvadinė. Įvadinėje dalyje trumpai aptariamas deobjektinis sangrąžos tipas, išskiriant kurį daugiausia dėmesio skiriama arealiniam tipologiniam aspektui. Be to, šioje dalyje pateikiamos darbo tikslo ir uždavinių formuluotės,

įvardijami taikomi metodai, tyrimo medžiaga, darbo aktualumas bei problematika. Pagrindinė dalis skyla į teorinę ir empirinę. Teorinėje dalyje dėmesys skiriamas sangrąžos, kaip įvairioms pasaulio kalboms būdingos gramatinės kategorijos, bei jos semantinių tipų aptarimui; joje, remiantis žinomų mokslininkų darbais, aprašomos sangrąžos raidos tendencijos. Empirinė šio darbo dalis skirta viso tyrimo metu surinktos medžiagos gretinamojo tipo analizei. Ją sudaro keturi skyriai. Pirmajame jų trumpai apžvelgiami susisteminti tyrimo duomenys, įvardijamos naudotos duomenų bazės ir kiti pagalbiniai šaltiniai, pateikiami pagrindiniai semantiniai reciprokinę reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių tipai, apibūdinami surinktų sangrąžinių veiksmažodžių atrankos metu taikyti kriterijai. Antrasis mūsų praktinės dalies skyrius skirtas tyrimo metu atrinktų, reciprokinę reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių gretinamajai analizei lietuvių ir rusų kalbose. Šiame skyriuje analizuojama medžiaga pateikiama kartu su susistemintų duomenų lentelėmis. Jame aptariamos pirmajame skyriuje išskirtų, reciprokinę reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių tipų vartosenos tendencijos abiejose nagrinėjamose kalbose. Trečiajame šio darbo skyriuje dėmesys skiriamas periferiniam deobjektinės sangrąžos potipiui priklausantiems ir tam tikrą veiklą apibūdinantiems sangrąžiniams veiksmažodžiams. Šiame skyriuje trumpai apžvelgiama tokio tipo veiksmažodžių sąsaja su „naudininkinio“, arba netiesioginio, tipo sangrąžiniais veiksmažodžiais; jame akcentuojamas šių veiksmažodžių būdingumas tik baltų kalboms; pateikiamas išsamus paaiškinimas, kodėl tokio tipo sangrąžiniai veiksmažodžiai nėra būdingi rusų kalbai. Paskutinis praktinės dalies skyrius skirtas antrajame ir trečiajame šios dalies skyriuose atliktos reciprokinę ir tam tikros veiklos reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių gretinamosios analizės apibendrinimui. Taikant mūsų nubrėžtus semantinius žemėlapius, jame aptariamos lietuvių ir rusų kalbai būdingos deobjektinės sangrąžos raidos tendencijos, kurias sąlygojo tam tikrų sangrąžos tipų semantinis persiklojimas. Atliktos tyrimo metu atrinktų sangrąžinių veiksmažodžių gretinamosios analizės pagrindu paskutinėje, arba išvadinėje, šio darbo dalyje formuluojami konkretūs apibendrinimai: kokios reciprokinę reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių vartosenos grupės dominuoja kiekvienoje kalboje? Kurios iš jų lieka periferinės? Kokie veiksniai tai lemia? Kaip konkretus tokių sangrąžinių veiksmažodžių semantinis tipas yra susijęs su tam tikra vartosenos grupe? Kokie esminiai vartosenos skirtumai tarp abiejų kalbų? Kas tai sąlygoja? Kodėl veiklos potipis būdingas tik baltų kalboms? Kuo jis ypatingas lietuvių kalboje?

TEORINĖ DALIS. 1. SANGRAŽA IR JOS TIPAI

Tam tikrose pasaulio kalbose, kaip antai romanų, germanų, slavų ar baltų, sangražiniai žymikliai patiria gramatikalizacijos procesą ir šalia sangražinės reikšmės įgyja kitas reikšmes, jau neatitinkančias tikrosios sangražos reikšmės. Būtent dėl šios priežasties, visų pirma, reikėtų aptarti, kas yra ta tikroji sangražinė reikšmė. Be to, šio sangražos tipo aptarimas leistų geriau suvokti deobjektinės sangražos vartojimo tipą lietuvių ir rusų kalbose, kurio tyrimui ir yra skirtas šis darbas. Deobjektiniam tipui priskiriamos tokios sangražinės konstrukcijos, kaip:

(1) *arklys spardosi.*

Iš pateiktos konstrukcijos matyti, kad nors šiam tipui būdinga formalioji (morfologinė) raiška išties yra sangražinė, tačiau funkcinio požiūriu tokio tipo konstrukcija jau stipriai atitolusi nuo tikrosios sangražinės reikšmės. Verta paminėti, jog detalesnė deobjektinio tipo analizė bus pateikta tolimesnės darbo eigos metu. Taigi, kad šio darbo objektas skaitytojui būtų aiškesnis ir suprantamesnis, sangražos tipų aptarimą pradėsime nuo tikrosios arba kanoninės sangražos sąvokos aiškinimo.

Kanoninė sangraža suvokiama kaip tam tikras predikato argumentų ir diskurso dalyvių atitikimas (Kulikov, 268). Ją galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu, kaip:

(2) *Ana mato save veidrodyje.*

Šiuo atveju sangražos reikšmė yra užkoduota sangražiniame įvardyje *save*. Nors sangražinėje konstrukcijoje (2) agentas ir pacientas yra aiškiai atskirti semantinių vaidmenų struktūroje, tačiau įvardyto matymo subjekto ir objekto vaidmenys yra atliekami to paties diskurso dalyvio. Amerikiečių mokslininkė S. Kemmer šį sangražos tipą vadina tiesioginiu (ang. *direct reflexive*). Jos nuomone, tokį sangražos tipą galima pavadinti „semantiniu prototipu“, formuojančiu sangražos, kaip gramatinės kategorijos, pagrindus pasaulio kalbose (Kemmer, 42). Šio semantinio sangražos tipo atžvilgiu itin svarbi koreferentiškumo sąvoka. Autorės manymu, koreferentiškumo esmė yra tai, kad du dalyviai vieno įvykio struktūroje žymi tą pačią reikšmę apibūdinamoje situacijoje (Kemmer, 44). Apie tikrąją sangražą savo darbe užsimena ir vokiečių mokslininkas M. Haspelmathas, vadindamas ją „pilnąją“ (ang. *full reflexive*) (Haspelmath, 223). Taigi tiesioginis, „pilnasis“, kanoninis, tikrasis, arba prototipinis sangražos tipas šiame darbe bus laikomas atskaitos tašku gretinant ir lyginant jį su kitais tipais.

Artima kanoninei sangražai yra netiesioginė sangražinė reikšmė (ang. *indirect reflexive*). Ji taip vadinama dėl išlaikomo koreferentiškumo santykio tarp agento ir kai kurių nepatientinių (ang. *non-Patient*) situacijos dalyvių:

(3) *Ona padovanojo sau knygą.*

Iš pateiktos sangražinės konstrukcijos (3) matyti, kad netiesioginę sangražinę situaciją sudaro jau nebe du, o trys skirtingi diskurso dalyviai: agentas, pacientas ir recipientas (gavėjas). Vertinant šią konstrukciją iš semantinės perspektyvos, akivaizdu, jog ji tapati kanoninės sangražos konstrukcijai dėl dviejų semantinių vaidmenų – agento ir recipiento, išreikšto sangražiniu įvardžiu *sau*, – sutapimo. Remiantis tokiu sutapimu, netiesioginę sangražinę reikšmę galima pavadinti tam tikra kanoninės sangražos atmaina.

Toliau kalbant apie netiesioginį sangražos tipą, galima paminėti, kad kartais jis įvardijamas kaip autobenefaktyvinis (ang. *auto-benefactive*) (Kulikov, 270). Remdamasis gruzinų, senosios graikų, vedų ir kitų pasaulio kalbų tipologine medžiaga, L. Kulikov šį sangražos tipą pagal atliekamas funkcijas skirsto į keletą potipių: beneficentinį (ang. *self-beneficent*), posesyvinį sangražinį (ang. *possesive-reflexive*) ir autodirektyvinį (ang. *auto-directional*). Pirmajam potipiui būdinga „padaryti kažką savo naudai“ reikšmė, pavyzdžiui, *nusipirkti, pasisiūti*. Čia galima trumpai užsiminti, kad lietuvių kalboje tokio tipo sangražiniai veiksmažodžiai vadinami „naudininkiniais“ (Geniušienė, 126-134). Antrasis L. Kulikov išskirtas posesyvinis sangražinis potipis, anksčiau egzistavęs ir senojoje graikų kalboje, išsiskiria tuo, kad subjektas referentiškai yra identiškas kito argumento posesoriui, pavyzdžiui, *jis kerpasi savo nagus*. Paskutinysis autodirektyvinis potipis ypatingas tuo, jog yra vartojamas su tranzityviniais sukulto judesio veiksmažodžiais, nurodant į tiesioginio objekto referento judesį, sukeltą agento ir nukreiptą link jo, pavyzdžiui, *jis pasiėmė šaukštą su lydytu sviestu (= su savimi)* (Kulikov, 271). Šiuo atveju vedų kalboje yra vartojamos net dvi dgs. gal. formos, ekvivalentiškos lietuvių kalbos vns. gal. formai „šaukštą“ ir prielinksninei frazei „su lydytu sviestu“. Greta įvardytų autobenefaktyvinio sangražos tipo potipių galima paminėti ir recipientinį, turintį „gauti kažką iš kažko“ reikšmę. Konkretus šio potipio vartojimo atvejis yra pateiktas sangražinėje konstrukcijoje (3).

Taip pat artima kanoninei sangražai yra ir tarpusavio reikšmė, kuri dažnai vadinama reciprokine (ang. *reciprocal meaning*). Nors tokio tipo reikšmei perteikti reikalingi du dalyviai, tačiau jos ir kanoninės sangražos formalioji raiška iš dalies sutampa, kaip toliau matysite:

(4) *Petras ir Ieva myli vienas kitą.*

Šis tipas aptariamas E. Geniušienės ir S. Kemmer darbuose (Geniušienė 1987 : 89-94, 2007 : 635-637, Kemmer 96-97). Pasak Kemmer, reciprokinis sangražos tipas ypatingas tuo, kad dvi skirtingos reikšmės poroje yra žymėtos inversiniu santykiu, o pati sangražinė situacija apima tokį santykį, kuriame kiekvienas dalyvis atlieka ir agento, ir patiento vaidmenį (Kemmer, 97). Šiuo dvejopu – agento ir patiento – semantiniu vaidmeniu reciprokine situacija primena sangražinę. S.

Kemmer pabrėžia, kad prototipinėje tarpusavio sangrąžos situacijoje yra išryškinami du dalyviai arba veiksmo atlikėjai. Būtent šiuo aspektu tokia situacija skiriasi nuo vadinamosios „kolektyvinės“ sangrąžinės situacijos, kurios metu veiksmas atliekamas dažniausiai daugiau nei dviejų dalyvių bendru susitarimu tarsi tam tikro kolektyvo ar grupės, pavyzdžiui, *svečiai išėjo visi kartu*. Be to, kiekvienas reciprokinės situacijos dalyvis yra skirtingai susijęs su veiksmu, kurį jis atlieka, – jai nėra būdingas koks nors specialus ryšys, siejantis veiksmo dalyvius vieną su kitu. Kolektyvinės situacijos atveju toks ryšys yra, nes kiekvienas tokios situacijos dalyvis nėra savarankiškas kito dalyvio atžvilgiu, jo atliekamas veiksmas kontekste suvokiamas kaip bendromis pastangomis atliekamas visų situacijoje dalyvaujančių dalyvių veiksmas. Taigi abu vaidmenys užimami kiekvieno dalyvio kolektyvinėje situacijoje abiem atvejais yra iniciatoriaus vaidmenys – kiekvienas dalyvis yra agentas arba patyrėjas, be to, kito dalyvio (-ių) „kompanionas“ (Kemmer, 99). Šalia kolektyvinės reciprokinės situacijos Kemmer aptaria ir grandininę. Tokio tipo situacijos sudarytos iš veiksmų, kuriuos atliekantys dalyviai yra susaistyti poriniais grandininiais ryšiais vienas kito atžvilgiu. Kiekvienas tokios situacijos dalyvis yra ir iniciatorius, ir baigties taškas. Viena vertus, jis išlaiko vienokį ryšį su priešais jį einančiu dalyviu, tačiau, kita vertus, jis susietas kitokio pobūdžio ryšiu su paskui sekančiu dalyviu, tuo pačiu metu atlikdamas ir baigties taško funkciją, pavyzdžiui, *jie seka vienas kitą, vienas paskui kitą išėjo* (Kemmer, 101).

Nuo kanoninio sangrąžos tipo šiek tiek nutolsta natūralioji sangrąža. Šis tipas taip vadinamas dėl to, kad pats žmogus atlieka natūraliai būtinus veiksmus ar kasdieninius ritualus, dažnai susijusius su kūno priežiūra, ir kontroliuoja savo kūno judėjimą:

(5) *Jonas skutasi.*

(6) *Jis atsiklaupė.*

Sangrąžinėse konstrukcijose (5) bei (6) agento ir patiento sutapimas semantinių vaidmenų struktūroje traktuojamas kaip norma, nes normalaus atvejo nėra reikalo pabrėžti, – kiekvienam asmeniui skutimasis ar tam tikras kūno judesio pokytis, kaip antai, atsiklaupimas, yra visiškai natūralus reiškinys. Detaliau aptariant sangrąžinę konstrukciją (5), galima pridurti, kad natūraliajai sangrąžai yra būdingi „dalinio objekto“, dalies ir visumos, arba metoniminiai, santykiai (Geniušienė 79-83, Holvoet 4-6). Tokio tipo sangrąžos daryba yra ribojama veiksmažodžių su dalinio patiento referentu išlaikant jo ir agento priklausomybės santykį. Šiuo atveju argumentų struktūroje patiento reikšmė išlieka tokia pati, nors paviršinėje struktūroje jos būtinumas yra blokuojamas sangrąžinio žymiklio. Taigi kitaip nei kanoninės sangrąžos vartojimo atveju, natūraliosios sangrąžos raiškos perteikimui yra vartojamas kitas sangrąžinis žymiklis –*si*, vadinamas „lengvuuju“ (ang. *light*

marker)¹. Sudarydamos opoziciją su įvardytu žymikliu, sangražinio įvardžio formos „*sau*“, „*save*“, „*su savimi*“, vartojamos prototipinėje sangražinėje situacijoje, laikomos „sunkiųjų“ žymikliu (ang. *heavy marker*). Funkciniu požiūriu „lengvasis“ sangražinis žymiklis yra siejamas su medialinių situacijų raiška. Prototipinių ir medialinių sangražinių formų vartojimo atveju medialinės formos yra skirtos perteikti nesangražinėms sangražinių morfemų funkcijoms (Haspelmath, 224).

Toliau aptariant natūraliąją sangražą, verta paminėti, kad M. Haspelmath, kaip ir S. Kemmer, išskiria kūno priežiūros (ang. *grooming*) ir kūno judesio, jo padėties pokyčio (ang. *body motion, change in body posture, translational / nontranslational motion*) sangražos tipus, kurie šiame darbe taip pat bus traktuojami kaip natūraliosios sangražos tipas (Haspelmath 223, Kemmer 16-17). Kūno priežiūros tipą galima įvardyti kaip ypatingą tarpinį sangražos tipą. Viena vertus, jis yra artimas kanoninei sangražai dėl agento ir patiento koreferentiškumo, tačiau, kita vertus, šis tipas išsiskiria medialinėms situacijoms būdinga raiška – tokiose konstrukcijose (5) vartojamas „lengvasis“ sangražinis žymiklis, kadangi objektas semantiškai nėra visiškai savarankiškas. Kalbant apie kūno judesio tipą (6), yra akivaizdu, jog jis panašus į prototipinės sangražos konstrukciją dėl tiesioginio objekto nebuvimo (šiuo atveju numanomas objektas yra subjekto kūnas). Šis tipas dar vadinamas autokauzatyviniu. Jis, E. Geniušienės manymu, ypatingas tuo, kad tokio tipo reikšmę turintiems veiksmažodžiams būdingas tiesioginio objekto panaikinimas, atspindintis antrojo referento eliminavimą, kuris įprastai yra negyvas (*keliasi rūkas, laikosi šaltis*). Išlaikydamas pagrindinį Semantinio Subjekto vaidmenį, subjekto referentas pereina iš agento į veiksmo atlikėjo poziciją. Svarbu ir tai, kad autokauzatyvinę reikšmę turintys veiksmažodžiai negali būti perfrazuoti naudojant pamatinį veiksmažodį ir sangražinį įvardį: *keltis* ≠ **kelti save* (Geniušienė, 86-87). Taigi abiem natūraliosios sangražos vartojimo atvejais mes turime medialinę semantiką, kuriai būdingas bruožas yra „silpnoji dalyvių diferenciacija“ (ang. *weak differentiation*)². Atvirkščiai nei tikrosios sangražinės konstrukcijos, medialinės formos ypatingos tuo, kad įprastai jos nėra aiškiai atskirtos vaidmenų struktūros atžvilgiu, nors ypatingais atvejais tokia situacija yra galima.

Šalia natūraliosios sangražinės reikšmės reikėtų aptarti natūraliąją netiesioginę reikšmę. Abi reikšmės, pavyzdžiui, lietuvių kalboje sieja bendra formalioji raiška:

(7) *Tomas nusipirko namą.*

(8) *Tom kupil sebe dom.*

¹ Terminas įvestas S. Kemmer (Kemmer, 1993).

² Šis terminas pasiskolintas iš S. Kemmer (Kemmer, 1993).

Kitaip nei prototipinės netiesioginės sangražinės konstrukcijos vartojimo atveju natūraliai netiesioginė sangražinė konstrukcija (7) lietuvių kalboje yra sudaryta iš dviejų semantinių vaidmenų (agento ir patiento) bei sangražinio veiksmažodžio, kuriame užkoduota trečiojo diskurso dalyvio – beneficento – reikšmė. Kaip jau buvo trumpai užsiminta anksčiau, lietuvių kalboje šiam sangražos tipui priskiriamus sangražinius veiksmažodžius galima pavadinti „naudininkiniais“. Beje, apie tokio tipo sangražinius veiksmažodžius užsimenama ir Dabartinėje Lietuvių kalbos gramatikoje (Ambrazas, 288). Joje rašoma, jog „sangražos formantas gali reikšti, kad veiksmas atliekamas subjekto naudai“. Svarbu ir tai, kad „naudininkiniais“ sangražiniai veiksmažodžiai nesudaro sintaksinės priešpriešos su nesangražiniais veiksmažodžiais, išlaikydami sintaksinę tranzityvumo kategoriją. Šiam tipui galima priskirti tokius veiksmažodžius, kaip: *nusipirkti*, *vežtis*, *megztis* ir kt. Apie „naudinikinį“ sangražos tipą užsimena ir E. Geniušienė, teigdama, kad pamatiniai veiksmažodžiai, kurių pagrindu padaromi tokio tipo sangražiniai veiksmažodžiai, dažniausiai būna ditranzityviniai, t. y. reikalaujantys dviejų objektų (Geniušienė, 126-127). Šio tipo sangražiniai veiksmažodžiai sudaro ryškią semantinę priešpriešą su „nenaudininkiniais“ veiksmažodžiais, konstrukcijose su kuriais naudininko objektas nėra panaikinamas. Tokiam tipui priklausančių veiksmažodžių sintaksinė struktūra niekuo nesiskiria nuo pamatinio veiksmažodžio. Turint omenyje tai, kad rusų kalba neturi „naudininkinio“ tipo sangražinių veiksmažodžių, sangražinė konstrukcija (8) dėl agento ir beneficento sutapimo semantinių vaidmenų struktūroje yra artima kanoninei sangražinei konstrukcijai. Apie šį atvejį rusų kalboje kalba kognityvistai H. Enger ir T. Nessel, teigdami, kad „sunkusis“ sangražinis žymiklis yra būdingas vos trimis situacijų tipams šioje kalboje: prototipiniam, netiesioginiam (recipientiniam) ir netiesioginiam (beneficiantiniam) (Enger, Nessel, 33). Laikydami ankstesnių kognityvinės gramatikos pažiūrų (bus atsižvelgiama į S. Kemmer darbą), paskutiniuosius du situacijų tipus mes traktuosime kaip du skirtingus netiesioginio, arba autobenefaktyvinio, sangražos tipo potipius.

Formaliosios raiškos atžvilgiu natūraliajai sangražinei ir netiesioginei reikšmėms artimos ir natūraliai reciprokinės situacijos:

(9) *Petras ir Povilas ginčijasi.*

Apie natūraliai reciprokinės situacijas užsimena S. Kemmer, teigdama, jog tokios situacijos apima dažnai pasitaikančius semantinius reciprokus (*muštis*, *bučiuotis*), arba įvardija tokio pobūdžio veiksmus, kaip antai, *susitikti*. Tokių situacijų raiškai perteikti yra vartojamas jau minėtasis „lengvasis“ sangražinis žymiklis, dažnai vadinamas tiesiog „lengvąja“ forma. Šiuo atveju jis skirtas natūraliai reciprokinėms įvykių žymėjimui vadinamosiose „kalbose su dvejopa reciprokinge raiška“ (ang. *two-form reciprocal languages*). Tokioms kalboms galima priskirti senąją norvegų, rusų, vengrų, turkų, lietuvių ir dalį kitų kalbų. Pavyzdžiui, rusų kalboje natūraliai reciprokinė

situacijų žymėjimui yra vartojamas sangražinis medialinis žymiklis *–sja*, sudarantis ryškia priešpriešą su įvardine konstrukcija „*drug druga*“, laikoma „sunkiujū“ sangražiniu žymikliu, arba „sunkiāja“ forma, skirta prototipinės reciprokinės situacijos raiškai perteikti. Remiantis šiuo aspektu, galima teigti, kad natūraliosios ir natūraliai reciprokinės sangražinės reikšmės formalioji raiška sutampa. Tą patį galima pasakyti ir apie prototipinių sangražinio bei reciprokinio sangražos tipų morfologinę raišką. Šioje vietoje reiktų pridurti, kad „sunkiosios“ formos produktyvumo atžvilgiu „lengvoji“ forma yra santykinai ribota, nes negali būti vartojama su kiekviena tranzityvine šaknimi reciprokinėi semantikai žymėti (Kemmer, 104).

Apie dvejopą reciprokinių įvykių raišką lietuvių kalboje užsimena ir E. Geniušienė: „lengvają“ sangražinę formą autorė sieja su morfologine tarpusavio reikšmės raiška, o „sunkiajā“ — su sintaksine (Geniušienė, 2007 : 635). Jos teigimu, tokio tipo sangražiniams veiksmažodžiams yra būdingas objekto panaikinimas arba pažeminimas, o gautos konstrukcijos subjektas yra identiškas pamatinės konstrukcijos subjekto atžvilgiu. Kalbėdama apie dvejopą reciprokinių situacijų raišką lietuvių kalboje, E. Geniušienė laikosi nuomonės, kad reciprokinė frazė „*vienas kitą*“ ir jos sinonimai „*vienas antrą*“ bei „*kitas kitą*“, neretai sutinkami šnekamojoje kalboje, gali būti vartojami su kur kas platesne sritimi bei didesniu skaičiumi veiksmažodžių nei *–si* sangražinis medialinis žymiklis. Faktiškai veiksmai, reiškiami vartojant „sunkiajā“ reciprokinę formą, retai žymi reciprokinės situacijas, kai tuo tarpu reciprokai, turintys „lengvosios“ formos sangražinį žymiklį, dažniausiai žymi išties reciprokinius veiksmus (Geniušienė, 2007 : 663).

Dar vienas svarbus bei dažnai įvairiose pasaulio kalbose sutinkamas sangražos tipas – tai antikauzatyvinė sangraža, kuri kartais vadinama inchoatyvine, arba statyvine (Geniušienė, 107-108 psl.). Kognityvinių pažiūrų besilaikanti S. Kemmer tokio pobūdžio situacijas apibūdina kaip spontanines (ang. *spontaneous events*) (Kemmer, 142-147). Greta to, ši sangražos tipą galima pavadinti pačiu tipiškiausiu medialiniu tipu, savo raiška artimu natūraliosios sangražos ir natūraliai reciprokiniams situacijų tipams:

(10) *cukrus išsipylė.*

Antikauzatyvinis tipas išsiskiria iš jau aptartųjų sangražos tipų tuo, kad agentas nėra įtraukiamas į argumentų struktūrą, likdamas už jos ribų. Šiuo atveju (7) subjekto ir objekto diferenciacijos išvis nebelieka. Šiam sangražos tipui priskiriami tokie veiksmažodžiai, kaip: *išsipilti, atsidaryti, šildytis, šaldytis* ir pan. Be to, jam būdinga ir tai, kad tam tikras veiksmas suvokiamas kaip įvykstantis pats savaime; jo savaimiškumo pabrėžimas. Spontaniškus ir neturinčius konkretaus kauzatoriaus veiksmus taip pat galima laikyti vienu pagrindinių antikauzatyvinio tipo išskirtinių bruožų (Haspelmath, 223-224). Šalia to, šis tipas yra artimas kūno

judesio, arba autokauzatyviniam, tipui vaidmenų struktūros atžvilgiu. Pagrindinis skirtumas tarp šių dviejų tipų – tai subjekto gyvumo / negyvumo kriterijus. Tuo atveju, kai subjektas yra gyvas, vartojamas autokauzatyvinis, o turint konstrukciją su negyvu subjektu, kaip antai, tam tikru gamtos reiškiniu ar koku nors daiktu, – dekauzatyvinis tipas. Greta dekauzatyvinio tipo neretai kalbama apie kauzatyvinį sangrąžos tipą:

(11) *aš apsikirpau kipykloje.*

(12) *Piotr postrigsja u parikmachera.*

Šiam tipui būdinga, kad subjektas kauzuoja kitą gyvą situacijos dalyvį, jog pastarasis padarytų jam tam tikrą poveikį. Kauzatyvinė reikšmė realizuojama vartojant dažnai tam tikras aptarnavimo situacijas žyminčius sangrąžinius veiksmažodžius, tokius kaip: *skusti, kirpti, dažyti (veidą kosmetika)*. Aukščiau pateiktose sangrąžinėse konstrukcijose (11) ir (12) žymimos situacijos išties yra kauzatyvinės, tačiau pats veiksmo atlikėjas (paslaugos teikėjas) jose tarsi ignoruojamas. Jis žymimas tik netiesiogiai, kaip konkreti vieta (*kirykloje*). Tokiam netiesioginiam veiksmo atlikėjo perteikimui rusų kalboje dažnai vartojamas prielinksnis *u* (9). Šioje vietoje svarbu ir tai, kad tokio tipo konstrukcijose kaip (11) ar (12) galima atsisakyti netiesioginio objekto – jis nėra būtinas ir jį galima pakeisti vietos adverbialu: vns. viet. formą „*kirykloje*“ galima pakeisti į vietosrieveiksmį „*ten*“. Tokia tendencija būdinga ne tik lietuvių, bet rusų kalbai: prielinksninės konstrukcijos „*v parikmacherskoj*“ ir vietos adverbialo „*tam*“ vartojimo atvejais (Geniušienė, 124).

Greta jau aptartųjų sangrąžos tipų nemažai dėmesio skiriama ir pasyviniam, kuris sutinkamas tokiose kalbose, kaip: norvegų, švedų, lenkų ar rusų:

(13) *takie knigi čitajutsja širokimi massami.*

Konstrukcijos su pasyvinę reikšmę turinčiais veiksmažodžiais rūšies kategorijos rėmuose lyginamos su aktyvinėmis konstrukcijomis ir laikomos jų transformacijomis. Pavyzdžiui, rusų kalbos pasyviniam tipui būdingos šios sintaksinės transformacijos: 1. veiksnys užima netiesioginio papildinio poziciją; 2. jis gali būti reiškiamas įnagininko linksniu arba likti neišreikštas (Plungian, RKG). Šį tipą galima apibūdinti kaip tarpinį kelią tarp dviejų ar vieno dalyvio įvykių: visų pirma, tarsi prototipinį tranzityvinį įvykį, kadangi jis turi du dalyvius, bet, kita vertus, kaip intranzityvinį įvykį, traktuojamą tarytum vieną pagrindinę reikšmę. Pasak S. Kemmer, pasyvą nuo kanoninio sangrąžos tipo skiria tai, kad pirmajam yra būdingas išorės agentas ir tai kad pagrindinis veiksmo atlikėjas pasižymi valingumo stoka (Kemmer, 205; Enger, Nessel, 40-41). Taigi pasyvinis tipas sudaro ryškią opoziciją su aktyviniu situacijų tipu (Siewierska, 243). Jis vartojamas situacijose, kuriose pagrindinis dalyvis nėra suvokiamas kaip valingai inicijuojama reikšmė. Tokio pobūdžio

situacijose antrasis dalyvis, vadinamasis agentas, yra numanomas kalbėtojo (nesvarbu jis išreikštas ar ne).

Kai kurie mokslininkai, kaip antai, E. Geniušienė, M. Haspelmath ir L. Kulikov, išskiria dar vieną pasyvo tipą – potencialųjį pasyvą (ang. *potential passive*), savo raiška artimą tikrojo pasyvo sangražinėms konstrukcijoms:

(14) *tokie dalykai [greit] pasimiršta.*

(15) *Humboldt liest sich nicht leicht.*

[*Humboldtas neskaitomas lengvai; Humboldtą skaityti nelengva*].

(16) **Das Fahrrard had sich gestern repariert (dviratis vakar buvo suremontuotas).*

Tokio tipo pasyvinės konstrukcijos, E. Geniušienės teigimu, yra būdingos ir lietuvių kalbai, kurios kalbinėje sistemoje tikrasis pasyvinis tipas neegzistuoja. Autorės manymu, sangražinis veiksmažodis „*pasimiršti*“ šioje konstrukcijoje (14) gali būti vartojamas su tam tikru kvalifikatoriumi (dažniausiai adverbialu, einančiu prieš veiksmažodį), šiuo atveju būdo prieveiksmiu, arba be jo. Ji priduria, kad potencialiojo pasyvo konstrukcijoms yra būdingi du vartojimo ypatumai: 1. sangražinis veiksmažodis, įeinantis į tokią konstrukciją, dažniausiai yra vartojamas esamojo laiko forma ir neturi perfektinės (rezultatyvinės) reikšmės; 2. lietuvių kalboje tokia konstrukcija nėra vartojama su kiekybiniu modifikatoriumi arba tam tikru adverbialu, referuojančiu į laiko trukmę (Geniušienė, 114-115). Pasak M. Haspelmath, potencialusis pasyvas artėja prie pasyvinės konstrukcijos, turinčios generinę reikšmę ir įprastai privalomą adverbialinę frazę, kaip „lengvai“ ar „gerai“ (Haspelmath, 225). Kai kuriose kalbose, autoriaus teigimu, sangražinė gramema yra vartojama tik šiam tipui reikšti, kai tuo tarpu tikrojo pasyvo atveju jos vartojimas yra negalimas. Tokia tendencija pastebima vokiečių kalboje, palyginimui: (15) ir (16). Vadinasi, šioje kalboje potencialiajam pasyvui reikšti tam tikras kvalifikatorius yra būtinas, kai, pavyzdžiui, lietuvių kalbos atveju jo vartojimas nėra griežtai privalomas. Šioje vietoje galima pridurti, kad rusų lingvistas L. Kulikov potencialųjį pasyvą laiko specialiu beagentinio pasyvinio modelio (tokio tipo modelyje agentas yra laisvai praleidžiamas) potipiu, nurodančiu į implicitinio agento statusą ir dažnai pridedančiu habitualizacijos reikšmę. Taip pat kaip E. Geniušienė ir M. Haspelmath, L. Kulikov pabrėžia būdo adverbialų svarbą tipinių potencialiojo pasyvo konstrukcijų sudarymo atžvilgiu (Kulikov, 267).

Trumpai aptarę pagrindinius sangražos tipus, pereisime prie gana marginalia vartosena įvairiose pasaulio kalbose pasižyminčių tipų. Vienas jų – tai beasmenis sangražinis tipas, kuris būdingas slavų kalboms:

(17) *mne ne spit'sja.*

(18) *i čaj emu ne pjet'sja*³

Dabartinėje korpusinėje rusų kalbos gramatikoje šis tipas laikomas tam tikra pasyvo atmaina ir vadinamas beasmeniu modaliniu pasyvu (Plungian, RKG). Jis yra kilęs iš ankščiau, dar 19 a. pab., slavų kalbose egzistavusio sangražos tipo, kuriam priklausę sangražiniai veiksmažodžiai buvo padaromi tiek tranzityvinių, tiek intransityvinių pamatinių veiksmažodžių pagrindu. Tokio pobūdžio konstrukcijos kartais sutinkamos klasikinėje XIX a. rusų literatūroje (18). Vėliau šis tipas skilo į du potipius, vienas kurių ir apėmė beasmenes sangražines formas, padaromas intransityvinių pamatinių veiksmažodžių, turinčių tam tikros būsenos reikšmę, pagrindu. Tokio tipo sangražinėms konstrukcijoms yra būdingas gyvas subjektas. Atsižvelgiant į tai, kad pamatinis veiksmažodis neturi papildymo, galinčio užimti veiksnio poziciją, visa konstrukcija lieka beasmenė. Galima pridurti, jog šiam tipui priskiriami sangražiniai veiksmažodžiai, turintys tam tikros situacijos galimumo / negalimumo potepį arba apibūdinantys tokio galimumo / negalimumo laipsnį (*spit'sja, snit'sja, mutit'sja*).

Antras gana retai pasaulio kalbose sutinkamas sangražos tipas, kuris yra šio darbo tyrimo objektas, – tai deobjektinė sangražė. 1980 metais išleistoje rusų kalbos gramatikoje šis tipas dar vadinamas aktyviuoju beobjektiniu tipu (Švedova, 616). Tokio tipo sangražiniai veiksmažodžiai apibūdina pastovią ir būdingą tam tikram subjektui ypatybę arba išryškina konkrečią jo išskirtinę savybę (*badytis / bodat'sja, kolot'sja; draskytis / carapat'sja*). Be to, šiam tipui priskiriami veiksmažodžiai visada vartojami su implicitiniu gyvu objektu, apibūdinančiu bet kurį tam tikros klasės objektą: konstrukcija (1) pabrėžia šio gyvūno savybę spardyti (visus) žmones ar kitus gyvus organizmus (Plungian, RKG). E. Geniušienė tokio tipo veiksmažodžius vadina „absoliučiąją“ sangražinę reikšmę turinčiais veiksmažodžiais, akcentuodama tai, jog „absolutus“ sangražinis veiksmažodis neturi tam tikro objekto. Pasak autorės, abu referentai, sudarantys tokio pobūdžio konstrukciją, privalo būti gyvi, be to, būdamas žmogus ar gyvūnas, agentas yra priklausomas nuo leksinės žodžio reikšmės (Geniušienė, 84). Su tikslu, kad skaitytojas šioje vietoje nesusidurtų su tam tikrais neaiškumais, reikia pabrėžti, jog „absoliučioji“ sangražinė ir absoliučioji vartosena yra du visiškai skirtingi terminai. Absoliučioji vartosena – tai veiksmažodžio vartojimas be įprasto objekto, neturintis atitinkamo morfologinio žymėjimo. Šiam terminui būdingos konstrukcijos „*mes dabar valgome*“ vartojimo atveju veiksmažodžio forma „*valgome*“ nesiskiria nuo tranzityvinėje konstrukcijoje „*mes dabar valgome pietus*“ vartojamos formos. Deobjektinėje konstrukcijoje absoliutus vartojimas turi dar morfologinį žymėjimą. Konstrukcijoje be sangražinio žymėjimo išryškinami du pagrindiniai semantiniai ypatumai: 1) kuo asmuo yra užsiėmęs konkrečiu momentu?; 2) tam tikras to asmens sugebėjimas (*vaikas jau skaito*). Deobjektinė konstrukcija su

³ (18) pavyzdys paimtas iš N. Nekrasovo poemos „Senojo Naumo širdgėla“ (1874, 316 eil.).

morfologiniu žymėjimu turi kitokią konstrukcinę reikšmę nei nesangražinė absoliučioji konstrukcija. Ji dažniausiai žymi ne užsiėmimą, o tam tikrą veiksmą kaip žmogui (gyvūnui, daiktui) būdingą bruožą. Be to, baltų kalbose deobjektinė konstrukcija su sangražiniu žymėjimu turi dar įprastos kasdieninės veiklos reikšmę. Paplitimo atžvilgiu toks potipis yra gana marginalus – jis randamas tik minėtoje kalbų grupėje kalbose. Dabar pateiksime lietuvių kalbos sangražinę konstrukciją, turinčią veiklos potipio reikšmę:

(19) *pavasariį audėsi, o per žiemą verpėsi.*

Aptariant deobjektinį sangražos tipą svarbu paminėti ir tai, kad jam būdingas semantinis ryškus persiklojimas su tarpusavio reikšmę turinčiais sangražiniais veiksmažodžiais, iš kurių šis tipas ir atsirado. Tokie sangražiniai veiksmažodžiai yra reciprokai, vartojami komitatyvinėje konstrukcijoje (prielinksnio „su“ ir tam tikro daiktavardžio, vartojamo įnagininko linksnyje, kompleksas) (20), „absoliutyvai“, vartojami su vienaskaitiniu subjektu (21), ir dviprasmiški atvejai, vartojami su daugiskaitiniu subjektu, jei tai yra kontekstinis vienos ar kitos reikšmės nurodymas (22) (Geniušienė, 2007 : 652):

(20) *vaikas mušasi su draugu (reciprokinė reikšmė)*

(21) *vaikas mušasi („absoliučioji“ reikšmė)*

(22) *vaikai mušasi*

(i) *vaikai mušasi vienas su kitu;*

(ii) *vaikams patinka muštis / jie peštukai.*

Dažnai deobjektinis sangražos tipas dar vadinamas antipasyviniu (Holvoet 2017, Kulikov 2013, Polinsky 2005, Say 2005). Amerikiečių lingvistė M. Polinsky antipasyvinę konstrukciją apibrėžia kaip konstrukciją su dviviečiu predikatu, kurios funkcija yra objekto defokusavimas. Antipasyvinė konstrukcija yra vartojama tuomet, jei objektas yra: 1) daugiskaitinis; 2) neapibrėžtas; 3) generinis; 4) implicitinis argumentas (Polinsky, 5-6). Šioje vietoje galima pridurti, kad semantinės ir diskurso antipasyvinio tipo funkcijos yra skirtingos įvairiose pasaulio kalbose. M. Polinsky manymu, pagrindinė skirtis tarp kalbų, kurioms būdingos antipasyvinės konstrukcijos, yra tarp tipo, reikalaujančio implicitinio patiento argumento, ir tarp tipo, kur patiento argumentas gali būti išreikštas netiesioginiu komplementu. Kaip jau žinoma, deobjektinis sangražos tipas priklauso pirmajam M. Polinsky išskirtam antipasyvo tipui, reikalaujančiam implicitinio patiento argumento.

Antrajam antipasyvinių konstrukcijų tipui reikia priskirti deakuzatyvinę raišką turinčius sangražinius veiksmažodžius. Tokio tipo konstrukcijose, kaip jau minėta, patiento argumentas reiškiamas netiesioginiu komplementu, palyginimui pateikiamos pamatinė tranzityvinė ir gauta intranzityvinė sangražinė konstrukcijos:

(23) *krot roet zemliu.*

[*Kurmis rausia žemę*].

(24) *Krot roetsja v zemle.*

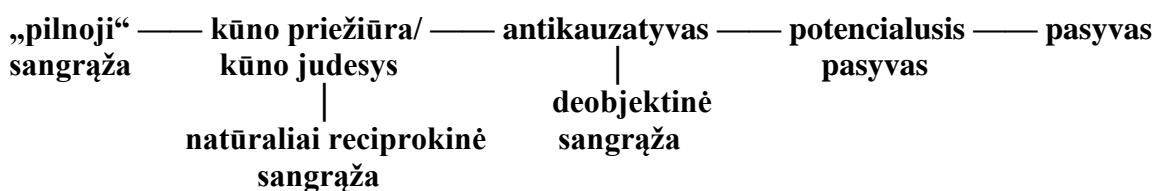
[*Kurmis rausiasi žemėje*].

Antroje konstrukcijoje (24) tiesioginis objektas „*zemliu*“ pakeičiamas netiesioginiu objektu, reiškiamu prielinksnio „*v*“ ir vns. viet. „*zemle*“ kompleksu. Tokio tipo antipasyvinės konstrukcijos yra labiau paplitusios pasaulio kalbose nei pirmojo. Jos ypač dažnai sutinkamos ergatyvinėse kalbose, kaip antai, čiukčių, be to, kai kuriose australų kalbose (Polinsky, 7).

Atlikus trumpą pagrindinių ir marginalių sangrąžos vartojimo tipų aptarimą, galima teigti, kad dauguma jų yra stipriai atitrūkę nuo prototipinės sangrąžinės ir reciprokinės reikšmės, be to, pasižymi medialine semantika. Jai būdinga tai, kad visais atvejais trūksta ryškios agento ir patiento priešpriešos – viena vertus, jie aiškiai neskiriami, kita vertus, agentas arba patientas yra defokusuojamas (potencialiojo pasyvo ir deobjektinės sangrąžos vartojimo atvejai). Kanoninei sangrąžinei ir reciprokinei reikšmei raiškos požiūriu yra artima netiesioginė sangrąža. Kiti sangrąžos tipai, pradedant natūraliąja sangrąža ir baigiant potencialiuoju pasyvu, suvokiami kaip medialiniai situacijų tipai. Tarp tokių tipų pats tipiškiausias ir ryškiausiai atspindintis medialinės semantikos sampratą yra antikauzatyvinis tipas, kurio vartojimo atveju agento ir patiento diferenciacijos jau išvis nebelieka. Taigi, šis trumpas sangrąžos vartojimo tipų aptarimas leido: 1) susidaryti bendrą įspūdį apie sangrąžos tipų sistemą, egzistuojančią įvairių pasaulio kalbų kontekste; 2) suvokti deobjektinio tipo užimamą padėtį tarp kitų sangrąžos tipų; 3) susipažinti su pagrindine sangrąžiniams veiksmožodžiams būdinga – formos ir reikšmės neatitikimo – problema; 4) įgyti minimalius pagrindus, leidžiančius geriau suvokti sangrąžos, kaip gramatinės kategorijos, raidą, kurios detalesniam aptarimui bus skirtas antrasis šio darbo skyrius.

2. SANGRAŽOS RAIDOS TENDENCIJOS (semantinių žemėlapių pagrindu)

Šis skyrius yra skirtas sangražos, kaip gramatikalizacijos procesą patyrusios gramatinės reikšmės, raidos aprašymui ir jos aptarimui. Kaip jau buvo minėta ankstesniame šio darbo skyriuje pirmuoju sangražos raidos etapu priimta laikyti prototipinę, kanoninę, tikrąją, tiesioginę, arba „pilnąją“ sangražą. Būtent šis sangražos tipas, kuriam būdingas koreferentiškumo tarp agento ir patiento, išreikšto sangražiniu įvardžiu, santykis yra viso sangražos raidos modelio pamatas. Apie tolesnius sangražos raidos etapus galime pasvarstyti, remdamiesi vokiečių lingvisto M. Haspelmatho pateiktu semantiniu sangražinių ir medialinių funkcijų žemėlapiu, kuris sudarytas E. Geniušienės ir S. Kemmer atliktų tyrimų pagrindu. Jis atrodo taip:

Remiantis pateiktu semantiniu žemėlapiu, kūno priežiūros tipo (*praustis, skustis*) ir jo judesio reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius (*keltis, sėstis, gultis*) galima laikyti antruoju sangražos raidos etapu. Pirmojo tipo sangražiniai veiksmažodžiai artimi kanoninei sangražai dėl agento ir patiento vaidmenų sutapimo semantinėje struktūroje. Kūno judesio reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai panašūs į prototipinę sangražą dėl vienodo diskurso dalyvių skaičiaus – tam tikras veiksmas yra atliekamas to paties diskurso dalyvio. Nepaisant įvardytų atitikimų tarp pirmojo ir antrojo sangražos raidos etapų, vėlesniajai raidos stadijai priklausantys sangražos tipai skiriasi savo morfologiniu žymėjimu – jų raiškai perteikti vartojamas „lengvasis“ sangražinis žymiklis. Tokių sangražos tipų esmę sudaro numanomas agento ir patiento sutapimas, suvokiamas kaip norma, nes pats žmogus kontroliuoja savo kūno judesius (*atsisėda, stojasi*) ir atlieka kasdienius švarinimosi ritualus (*šukuojasi*). Be to, medialinių situacijų vartojimo atveju agento ir patiento vaidmenų nesutapimas semantinėje struktūroje laikomas išimtimi, pavyzdžiui, *vaikas prausiamas ar sodinamas už stalo*. Taigi antrąją sangražos raidos etapą, apimančią kūno priežiūros ir jo judesio tipus, galima laikyti medialinių situacijų žymėjimo pradiniu atskaitos tašku.

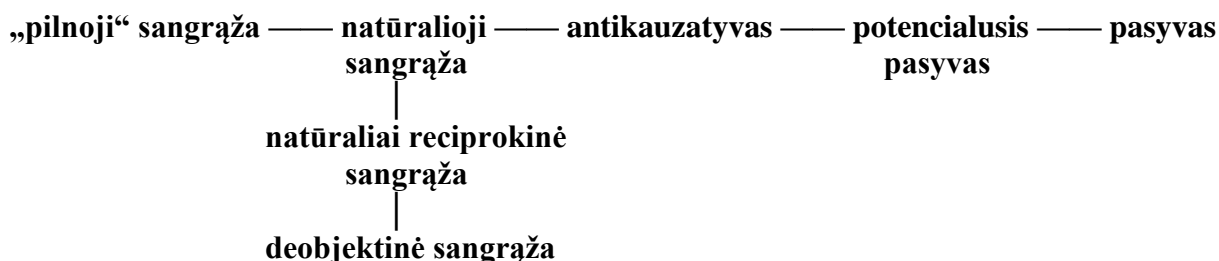
Toliau analizuodami M. Haspelmatho semantinį žemėlapi, pačiame jo centre matome antikauzatyvinį sangražos tipą. Taip yra dėl to, kad šis tipas išsiskiria pačia ryškiausia medialine semantika. Šiuo atveju agento ir patiento semantinių vaidmenų negalima atskirti dėl to, kad yra išryškinamas tik vienas situacijos dalyvis (*vanduo išsipylė*). Šis tipiškiausias medialinis sangražos tipas suteikia pagrindus atsirasti ketvirtajam sangražos raidos etapui – potencialiajam pasyviui,

kuriam būdinga generinė reikšmė ir tam tikra adverbialinė frazė, pavyzdžiui, *durys lengvai atsidarė*. Šio sangražos tipo vartojimo atveju agentas iš naujo įvedamas į semantinę struktūrą, nors, būtina pabrėžti, toks atvejis gana retas (*durys man lengvai atsirakino*). Kadangi tam tikra objekto savybė yra akcentuojama kaip veiksnys, palengvinantis proceso įvykdymą, potencialiojo pasyvo sangražinei konstrukcijai priklausantis agentas dažniausiai defokusuojamas (ang. *backgrounded*). Būtent šiuo aspektu potencialusis pasyvas ir skiriasi nuo antikauzatyvinio sangražos tipo, kurio vartojimo atveju agentas negali būti išreikštas.

Nuosekliai sekdami horizontalia linija, vaizduojančia pagrindinį sangražos raidos kelią, pastebime, kad iš potencialiojo pasyvo atsiranda tikrasis pasyvas, kuris yra laikomas paskutiniu sangražos raidos etapu (*vopros obsuždaetsja komissiej 'klausimas svarstomas (komisijos)'*). Šio tipo sangražinės konstrukcijos, sudarydamos ryškią priešpriešą su aktyvinėmis, yra laikomos rūšies opozicijos dalimi. Šioje vietoje galima pridurti, kad, kitaip nei potencialusis, tikrasis pasyvas nefokusuoja objekto savybių: *vopros obsuždaetsja* ('klausimas svarstomas') nereiškia, kad minėtasis klausimas yra toks, kokį lengva / sudėtinga svarstyti ir pan. Išnykus šiam reikšmės elementui, atsiranda tikrasis pasyvas, kurio vartojimo atveju „valingasis“ veikėjas nustumiamas į antrą planą, tačiau jis yra numanomas (nesvarbu yra išreikštas ar ne).

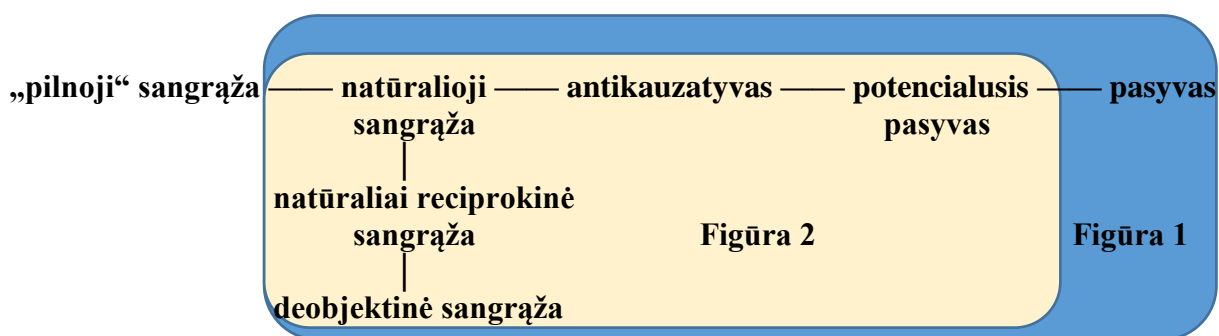
Aptarę pagrindinį M. Haspelmatho semantiniame žemėlapyje vaizduojamą sangražos raidos kelią, dabar pereisime prie dviejų periferinių sangražos tipų, pavaizduotų vertikalčiai einančiomis linijomis. Matome, jog natūraliai reciprokinės situacijos, kurioms reikalingi du dalyviai (*apsikabinti, matytis, susitikti*), kyla iš kūno priežiūros arba jo judesio sangražos tipų. Visiems trims įvardytiems sangražos tipams yra būdingi tam tikri panašumai. Visų pirma, juos jungia bendra formalioji raiška – „lengvasis“ sangražinis žymiklis. Be to, natūraliai reciprokinės situacijos, kaip ir žyminčios konkretų kūno judesį, neretai yra susijusios su tam tikrais veiksmiais, kurių metu atliekami judesiai, už kurių kontroliavimą yra atsakingas pats žmogus, pavyzdžiui, *muštis, boksuotis, kautis*. Vis dėlto minėtuosius sangražos tipus skiria skirtingas diskurso dalyvių skaičius – kūno priežiūros ir jo judesio medialinėms situacijoms žymėti reikalingas vienas diskurso dalyvis, o natūraliai reciprokinėms – du. Antrasis periferinis sangražos tipas – deobjektinis (*badytis, draskytis, kandžiotis*) – kildinamas iš antikauzatyvinės reikšmės, kurios vartojimo atveju agentas nėra įtraukiamas į argumentų struktūrą. Šiuo atveju deobjektinis tipas panašus į savo pirmtaką dėl to, kad patiento semantinis vaidmuo nėra išreikštas sintaksinėje struktūroje. Vadinasi, abiejų įvardytų sangražos tipų vartojimo atveju yra išryškinamas vienas semantinis vaidmuo ir vienas diskurso dalyvis. Nepaisant tokių sutapimų, deobjektinio tipo vartojimo atveju veiksmo atlikėjas, arba subjektas yra suvokiamas kaip valinga reikšmė, kuriai būdingas gyvumo / negyvumo kriterijus, pavyzdžiui, ir *jautis*, ir *rožė* gali *badytis*. Šioje vietoje norime pabrėžti, kad nesame linkę pritarti M.

Haspelmatho teorijai, jog deobjektinis tipas yra kilęs iš antikauzatyvinio. Mūsų manymu, šis tipas atsirado iš natūraliai reciprokinio sangrąžos tipo, su kuriuo pastebimas ryškus deobjektinio tipo persiklojimas, apie kurį buvo minėta ankstesniame šio darbo skyriuje. Taigi mūsų semantinis žemėlapis, vaizduojantis pagrindinius sangrąžos raidos etapus ir periferinius jos tipus, atrodytų šiek tiek kitaip. Jį galima pavaizduoti taip:

Mūsų pateiktame semantiniame žemėlapyje antrasis sangrąžos raidos etapas įvardijamas kaip natūralioji sangrąža, apimanti abu M. Haspelmatho išskirtus kūno priežiūros bei jo judesio tipus.

Trumpai aptarę sangrąžos raidos kelią, galime nubrėžti bendrą raidos etapų, būdingų šiame darbe nagrinėjamos kalboms, semantinį žemėlapi. Jis atrodytų taip:

Figūra 1 vaizduoja sangrąžos raidos etapus rusų kalboje.

Figūra 2 vaizduoja sangrąžos raidos etapus lietuvių kalboje.

Šiame semantiniame žemėlapyje pirmoji figūra žymi sangrąžos raidos kelią rusų kalboje, o antroji – vaizduoja skirtingus jos raidos etapus lietuvių kalboje. Iš mūsų nubrėžto semantinio žemėlapio matyti, kad abiems kalboms yra būdinga paraleli sangrąžos etapų raida. Vienintelis ir esminis skirtumas tarp lietuvių ir rusų kalbų tai, kad antroji kalba yra pasiekusi tolesnį sangrąžos raidos etapą nei pirmoji. Būtent rusų kalbai yra būdingas pasyvus sangrąžos tipas, kurio lietuvių kalboje nėra. Tokios sangrąžinės konstrukcijos, kaip „*dom stroitsja stroiteljami*“, atitiks lietuvių kalboje nerasime. Šią sangrąžinę rusų kalbos konstrukciją lietuvių kalboje pakeičia nesangrąžinė, kuri sudaroma iš tam tikros pagalbinio veiksmažodžio „*būti*“ formos ir neveikiamosios rūšies dalyvio komplekso, kaip antai, *namas yra statomas*.

Taigi sangrąžos, kaip įvairioms pasaulio kalboms būdingos gramatinės kategorijos, raida yra itin sudėtingas, tam tikrų procesų, kaip gramatikalizacijos, sąlygojamas reiškinys. Remdamiesi mūsų nubraižytu universaliu sangrąžos raidos semantiniu žemėlapiu, sudarytu E. Geniušienės ir M. Haspelmatho atliktų tyrimų pagrindu, galime teigti, kad šiai gramatinei kategorijai yra būdingi penki pagrindiniai raidos etapai: „pilnoji“ ir natūralioji sangrąža, antikauzatyvas, potencialusis pasyvas, galiausiai pereinantis į pasyvinę raidos stadiją. Atsižvelgę į tokius sangrąžos raidos dėsningumus, galime teigti, kad kiti jai priklausantys tipai, kaip antai, kauzatyvinis, nebuvo esminės grandys įvykusiame raidos procese. Pirmąjį („pilnosios“ sangrąžos tipas) ir likusius sangrąžos raidos etapus skiria ne tik skirtinga morfologinė raiška (likusiems būdingas „lengvasis“ sangrąžinis žymiklis), bet ir nevienodas pagrindinių semantinių vaidmenų – agento ir patiento – koreferentiškumo santykis. Prototipinės sangrąžinės situacijos vartojimo atveju šių vaidmenų sutapimas semantinėje struktūroje nėra laikomas norma. Jis suvokiamas kaip ypatingas, gana retai pasitaikantis atvejis, pavyzdžiui, *Jonas laiko save talentingu rašytoju*. Taip yra todėl, kad „laikymas“ kaip tam tikrą vertinimą apibūdinantis veiksmas dažniausiai yra nukreiptas į kitą konkretų asmenį, o ne į patį save. Kadangi šiuo atveju pati „laikymo“ situacija nėra įprasta, jos žymėjimui vartojamas specialus sangrąžinis įvardis „save“. Greta to, be jau minėtųjų pagrindinių sangrąžos raidos etapų svarbūs ir periferiniai: natūraliai reciprokinis ir deobjektinis sangrąžos tipas. Būtent natūralioji sangrąža, kaip tarpinis etapas tarp sangrąžinės ir medialinės semantikos, davė pradžią natūraliai reciprokiniams situacijų atsiradimui, iš kurių išsivystė deobjektinė sangrąža.

Pritaikę universalų semantinio sangrąžos raidos žemėlapių modelį, mes galime įsivaizduoti bendras jos vystimosi tendencijas, būdingas daugeliui pasaulio kalbų. Mūsų nubrėžtas antrasis semantinis žemėlapis, vaizduojantis konkretų sangrąžos raidos atvejį lietuvių ir rusų kalbose, ne tik leido susidaryti bendrą įspūdį apie šioms kalboms būdingų sangrąžos etapų paralelią raidą, bet ir suteikė galimybę įsigilinti į abiejų kalbų vidinę struktūrą, tarsi išryškindamas kiekvienoje nagrinėjamoje kalboje egzistuojančias sangrąžos raidos stadijas. Išanalizavę šį semantinį žemėlapi, priėjome prie išvados, kad rusų kalba yra nuėjusi tolesnį sangrąžos raidos kelią nei lietuvių, kadangi ji jau pasiekė paskutinį raidos etapą – pasyvą, kurio lietuvių kalbinėje sistemoje nerasime.

3. DEOBJEKTINIO SANGRAŽOS TIPO IR ANTIPASYVO SANTYKIS

Šis skyrius yra skirtas šio darbo objekto – deobjektinės sangražos – ir antipasyvinio gramemų tipo tarpusavio santykio aptarimui. Jį atlikdami, laikysimės tam tikros sekos. Visų pirma, trumpai apžvelgsime palaipsniui besikeičiantį tarplingvistinį požiūrį į antipasyvą kaip į tik ergatyvinėms kalboms būdingą gramemų tipą. Antra, pateiksime šio gramatinio reiškimo apibrėžimą ir pasistengsime suformuluoti pagrindinius jo definicinius požymius. Trečia, palyginsime tuos požymius su deobjektiniam sangražos tipui būdingais definiciniais bruožais ir trumpai apžvelgsime antipasyvinio gramemų tipo raidos tendencijas. Galiausiai, aptarsime antipasyvo ir deobjektinės sangražos tarpusavio santykį. Taigi šį skyrių pradėsime nuo antipasyvinio gramemų tipo sampratos XX a. pab. ir XXI a. pr. tipologiniame kontekste.

Dar iki aštuntojo XX a. dešimtmečio buvo manoma, kad antipasyvinis gramemų tipas yra būdingas tik ergatyvinę kalbos sistemą turinčioms kalboms, tokioms kaip: čiukčių, eskimų ar baskų. Tokioje kalbose ergatyvo linksnis nurodo veiksmo atlikėją, kuris semantinėje struktūroje užima agento vaidmenį. Tokia tendencija būdinga, pavyzdžiui, gruzinų kalbai:

(1) *k'ac-ma kal-i dainaxa [vyras pastebėjo moterį]*⁴
vyras-ERG moteris-NOM pastebėti.AOR.3SG

Be to, šis linksnis yra vartojamas tik su tranzityviniais veiksmažodžiais. Kitu atveju (jei vartojamas intransityvinis veiksmažodis) ergatyvo linksnio atsisakoma ir jis pakeičiamas absoliutyvu, kuris įprastoje tranzityvinėje konstrukcijoje užima patiento semantinį vaidmenį. Kai kurių kalbų gramatikose, kaip antai, pavyzdžiu (1) iliustruotoje gruzinų, absoliutyvo linksnis dažnai įvardijamas kaip nominatyvas, nors faktiškai jį būtų galima vadinti absoliutyvu. Siekdami, kad skaitytojui liktų kuo mažiau neaiškumų, pateiksime dar vieną šios kalbos pavyzdį:

(2) *k'ac-i movida [vyras atėjo]*
vyras-NOM ateiti.AOR.3SG

Po B. Comrie, M. Polinsky ir kitų žinomų pasaulio lingvistų atliktų tyrimų, susijusių su antipasyvinio gramemų tipu, į tokio pobūdžio tipologinį lingvistinį susitarimą imta žiūrėti šiek tiek kitaip – pradėta laikytis požiūrio, kad šis gramemų tipas yra būdingas ne tik ergatyvinėms, bet ir nominatyvinėms-akuzatyvinėms kalboms, kaip antai, slavų ar baltų. Pastebėta, kad antipasyvo

⁴ Lietuvių kalboje ergatyvinės konstrukcijos verčiamos veikiama rūšimi, nes jos atstovauja neutraliam rikiuotės modeliui.

žymikliai neretai sutampa su sangražiniais, apie ką rašo, pavyzdžiui, K. Janic (2010), M. Polinsky (2005), S. Say (2005). Šioje vietoje galima pridurti, kad K. Janic ir S. Say per daug stengiasi išplėsti antipasyvo sąvoką agento-patiento (A-P) semantinių vaidmenų struktūros modelį turinčiose kalbose, įtraukdami į jos turinį, pavyzdžiui, metoniminę, arba „dalinio“ objekto sangražinę reikšmę (šiuo atveju objektas nėra aiškiai atskirtas nuo subjekto). Atsižvelgdami į tai, mes vadovausimės amerikiečių lingvistės M. Polinsky dviem išskirtais antipasyvo tipais, kuriuos susiesime su konkrečiomis sangražinėmis reikšmėmis.

Trumpai apžvelgę antipasyvinio gramemų tipo sampratą kelių pastarųjų dešimtmečių tipologiniame kontekste, dabar pereisime prie konkretaus jo apibrėžimo ir pagrindinių, jam būdingų definicinių požymių formulavimo. Nors per daugelį metų antipasyvinės konstrukcijos tam tikrose pasaulio kalbose buvo apibūdintos tikrai ne vieno lingvisto, tačiau šio termino atsiradimas siejamas su amerikiečių mokslininko M. Silverstein vardu. Antipasyvo terminas, jo teigimu, buvo įvestas siekiant pabrėžti, kad šią reikšmę turinti konstrukcija yra tam tikras pasyvo atspindys: pasyve numanomas arba pažemintas argumentas yra agentas, kai antipasyvo atveju toks argumentas įprastai būna pacientas (Silverstein 1972).

Antipasyviniam gramemų tipui daug dėmesio savo disertacijoje, skirtoje išsamesniam majų kalbų tyrimui, teikia ir majų kalbų tyrėja R. Heaton (2017). Ji pabrėžia, kad antipasyvas, visų pirma, yra susijęs su tokiomis sintaksinėmis kategorijomis, kaip: intranzityvumas ir valentingumas. Šios abi sintaksinės kategorijos suvokiamos kaip predikato, išreikšto tam tikra veiksmažodžio forma sakinyje, ir prie jo prisijungiančių argumentų tarpusavio ryšys. Intranzityvinę situaciją galima apibrėžti kaip tranzityvinės situacijos priešpriešą. Antrajai būdinga tai, jog ji prototipiškai apima du, aiškiai vieną nuo kito atskirtus dalyvius. Be to, tokios situacijos žymimas veiksmas kryptingai pereina nuo vieno jos dalyvio prie kito (Heaton 3, remiantis Hopper ir Thompson 1980 „semantinio tranzityvumo hipoteze“). Vadinasi, intranzityvinės situacijos atveju sintaksinėje struktūroje atsispindi tik vienas situacijos dalyvis, o veiksmo kryptingumo požymis tarsi išnyksta. Antipasyvinės konstrukcijos dažnai intranzityvizuoja veiksmažodį, redukuoja valentingumą. Valentingumą, arba junglumą galima apibūdinti kaip argumentų, kuriuos gali prisijungti tam tikras predikatas, skaičių. Antipasyvinės konstrukcijos vartojimo atveju dažnai sumažėja valentingumo laipsnis, nes predikatas prisijungia mažiau pagrindinių argumentų nei atitinkamoje tranzityvinėje konstrukcijoje, palyginimui pateiksime rusų kalbos atvejį:

(3) *kurica nesjot jajco* ['višta deda kiaušini'].

(4) *Kurica nesjotsja* ['višta deda [kiaušini]'].

Tranzityvinėje konstrukcijoje (3) predikatas, išreikštas vns. 3 a. forma, prisijungia du argumentus: veiksnį ir papildinį. Antruoju atveju, kai turime antipasyvinę (intransityvizuotą) konstrukciją (4), sintaksinių argumentų skaičius redukuojamas ir iš dviejų pirmoje konstrukcijoje buvusių argumentų lieka tik vienas, užimantis veiksnio poziciją. Objektas vis dar numanomas, tačiau defokusuojamas. Be to, antipasyvinės konstrukcijos vartojimo atveju (4) kartu sumažinamas ir diskurso dalyvių skaičius – nuo dviejų dalyvių pereinama prie vieno. Šioje vietoje reikia pridurti, kad tokio tipo konstrukcijos nėra vienintelės, kurias galima priskirti antipasyviniam gramemų tipui. Likusiai antipasyvinių konstrukcijų daliai taip pat būdingas veiksmožodžio intransityvumas, bet jų vartojimo atveju argumentų skaičius lieka nepakitęs, o tiesioginis objektas tampa netiesioginiu objektu arba aplinkybe, kaip toliau matysite.

Toliau kalbant apie antipasyvinį gramemų tipą ir jam būdingus definicinius požymius, reikėtų bent trumpai aptarti jo sąsają su gramatine rūšies kategorija. Amerikiečių lingvistės R. Heaton disertacijoje aptarta majų kalbų grupė turi trinarę rūšies sistemą, kurioje antipasyvas yra žymėtas rūšies kategorijos narys. Svarbu ir tai, kad majų kalbose yra pabrėžiamas antipasyvo ir pasyvo statusas kaip opozicija aktyvui. Abiejų rūšių veiksmožodžio formos morfologiškai yra labiau kompleksiškos už aktyvines, be to, tokios formos rečiau sutinkamos tekste nei antrosios. Taigi antipasyvą galime suvokti kaip tam tikrą rūšies formą, egzistuojančią ergatyvinėse kalbose, tačiau kokia situacija vyrauja nominatyvinėse-akuzatyvinėse kalbose, kurioms būdinga dvinarė rūšies sistema, sudaryta iš aktyvo ir pasyvo? Kokią vietą tokiose kalbose užima antipasyvinės konstrukcijos?

Atsižvelgdami į tai, kad tipinės antipasyvizacijos proceso eigos metu agentas išlaiko savo poziciją kaip iškiliausias konstituentas (Shibatani, 5), mes galime teigti, kad: viena vertus, šis procesas turi ryškią sąsają su aktyvine rūšimi (semantinėje struktūroje yra išryškinamas veiksmo atlikėjas, vadinamasis agentas); kita vertus, jis artimas pasyvui dėl abiejų tipų konstrukcijose vykstančių sintaksinių operacijų – tam tikro argumento (agento arba patiento) implicitiškumo, arba jo pažeminimo iki netiesioginio komplemento – sutapimo. Čia svarbu paminėti, jog mes laikysimės požiūrio, kad antipasyvinis gramemų tipas, turėdamas nemažai sintaksinių panašumų su pasyvu, turi priešingą funkciją ir siesime šį tipą su aktyvine rūšimi. Svarbu ir tai, kad antipasyviniai veiksmožodžiai iš esmės yra stipriai leksikalizuoti, nes ne iš kiekvieno veiksmožodžio galima padaryti antipasyvinį refleksyvą, o tik iš kai kurių, turinčių tam tikrus definicinius požymius (juos aptarsime šiek tiek vėliau).

Antipasyviniam gramemų tipui yra būdinga ne tik ryški sąsaja su rūšies, bet ir su kitomis gramatinėmis kategorijomis, tokiomis kaip sangraža⁵. Kai kuriose kalbose, kaip antai, australų, morfologinė antipasyvo raiška sutampa su sangražine. XXI a. pr. atlikti tipologiniai tyrimai, susiję su sangražinio žymiklio raida, parodė, kad tokio pobūdžio polisemiškumas egzistuoja ir akuzatyvinėse kalbose, pavyzdžiui, slavų (Janic, 158). Tokia tendencija būdinga ne tik australų ar slavų, bet ir romanų, karibų, takanų, pietinėms kaukazo ir daliai kitų kalbų.

Aptardama antipasyvo ir sangražos gramatinių kategorijų morfologinės raiškos sinkretizmą, lenkų lingvistė K. Janic teigia, kad antipasyvas diachroniškai išsivystė iš sangražinių konstrukcijų dėl funkcinio išplitimo, kuris, visų pirma, buvo nulemtas funkcinio panašumo (Janic, 168). Autorė pabrėžia, jog dalinis funkcinis persiklojimas tarp antipasyvinių ir sangražinių konstrukcijų labiausiai susijęs su semantinėmis ir pragmatinėmis dimensijomis. Lyginant su pamatine tranzityvine konstrukcija abu konstrukcijų tipai išreiškia semantiškai žemesnio laipsnio tranzityvinį veiksmažodį. Jį galima paaiškinti, remiantis amerikiečių lingvistų Hopper ir Thompson išskirtais tranzityvumo parametrais (1980). Visų pirma, itin svarbus agento, arba subjekto argumento agentyvumo (veikėjo gebėjimo daryti įtaką aplinkai) sumažėjimas. Sangražinėje konstrukcijoje šis argumentas yra mažiau agentyvus dėl išlaikomo koreferentiškumo santykio su patiento semantiniu vaidmeniu. Antipasyvinės konstrukcijos vartojimo atveju sumažėjęs agentyvumas susijęs su tuo, kad agentas dažnai suvokiamas ne kaip savanoriškai įtrauktas į konkretų veiklos tipą, o kaip turintis tam tikrą polinkį atlikti antipasyvinėje situacijoje žymimą veiksmažodį. Šioje vietoje svarbu ir tai, kad antipasyvo daryba dažnai yra veikama veiksmažodžio habitualinės reikšmės. Antra, sangražinės situacijos atveju žymimi veiksmai semantiškai yra mažiau tranzityvūs dėl į juos įtrauktų dalyvių skaičiaus (dėl koreferentiškumo sąlygos į tokią situaciją įtraukiamas tik vienas dalyvis). Antipasyvai, kita vertus, skiriasi nuo atitinkamų tranzityvinių įvykių tuo, kad jie įprastai žymi habitualinius ir kognityviškai ne tokius iškilus veiksmus. Trečia, sangražinės konstrukcijos dažniau nei antipasyvinės turi implicitinį objekto argumentą, kurio trūkumas lieka nežymėtas sintaksinėje sakinio struktūroje. Abi konstrukcijos yra struktūriškai identiškos, kadangi objekto argumentas panaikinamas ir veiksmažodžio forma yra žymėta specialaus morfologinio žymiklio. Vienintelis skirtumas tarp abiejų tipų konstrukcijų – tai patiento argumento panaikinamas, sąlygojamas skirtingų sintaksinių veiksnių. Sangražinėje konstrukcijoje šis argumentas yra panaikinamas dėl koreferentiškumo sąlygos, kai tuo tarpu antipasyvinėje jo panaikinimas siejamas su diskurso konteksto irelevantiškumu (nereikšmingumu). Galiausiai, abi konstrukcijos skiriasi vadinamojo „nulinio“ objekto interpretacijos terminais (Janic, 169). Remiantis aptartais parametrais, galima

⁵ Nors kai kurie mokslininkai, kaip antai, I. Mel'čuk (1993, 17), ir sangražą laiko rūšies kategorija, tačiau šiame darbe ji bus traktuojama kaip atskira gramatinė kategorija.

teigti, kad objektas gali būti suvokiamas arba kaip anaforiškas aktyvaus klauzo patientas, arba kaip implicitinis, netopinis antipasyvo patientas. Toks funkcinis panašumas tarp dviejų skirtingų „nulinių“ argumentų vartojimo yra sąlygojamas dviejų pagrindinių kognityvinių funkcijų faktorių – numanymo ir irelevantiškumo (Givon 2007:22).

Toliau kalbant apie sangražinių ir antipasyvinių konstrukcijų tarpusavio santykį, reikia pabrėžti, kad antrųjų konstrukcijų pasiektos raidos stadijos, kaip ir sangražinių, įvairiose pasaulio kalbose nėra vienodos. Dabar pabandydysime trumpai aptarti abiejų funkcijų raidos tendencijas. Pirmojoje raidos stadijoje kalbėtojas vartoja sangražinę konstrukciją, skirtą sangražinės situacijos kodavimui. Palaipsniui formuojasi panaši pragmatinė situacija, kuriai nėra būdingas agento ir patiento koreferentiškumo santykis. Tokiu būdu pereinama prie antrosios antipasyvinės funkcijos raidos stadijos, kai ta pati sintaksinė struktūra pradedama vartoti naujo diskurso kontekste, kuriame patientas nėra koreferentiškas agentui, nors visi kiti požymiai išlieka nepakitę. Taigi ta pati konstrukcija, kurios pirminė funkcija apsiribojo tik sangražiniu žymėjimu, imama naudoti dviejų panašių, bet ne vienodų funkcijų formavimui: senajai (sangražinei) ir naujajai (antipasyvinei). Tuo atveju, jei abi įvardytos funkcijos tam tikroje kalbinėje sistemoje yra aiškiai atskiriamos viena nuo kitos, antipasyvinė funkcija pasiekia trečiąją raidos stadiją. Šioje vietoje verta paminėti, kad dabartinėse įvairių kalbų gramatinėse sistemose pastebimi du tokių funkcijų įsitvirtinimo atvejai. Kai kuriose kalbose, kaip antai, australų, šios dvi funkcijos yra aiškiai atskirtos viena nuo kitos, kadangi jų perteikimui yra vartojamos skirtingos konstrukcijos (Tsunoda, 1988). Vis dėlto dalyje pasaulio kalbų, pavyzdžiui, slavų, abi minėtosios funkcijos nėra struktūriškai diferencijuojamos, o atitinkama konstrukcija išlieka dviprasmiška ir atlieka dvi funkcijas (Janic, 169). Tokiose kalbose antipasyvinės konstrukcijos gali būti ir deakuzatyvinės. Šį sangražos tipą, vadovaudamiesi amerikiečių lingvistės M. Polinsky atliktais tyrimais, galime prilyginti antipasyviniam tipui, kuriame patiento argumentas yra išreikštas netiesioginiu komplementu (Polinsky, 3). Palyginimui pateiksime pamatinę tranzityvinę ir gautą antipasyvinę (deakuzatyvinę sangražinę) lietuvių kalbos konstrukcijas:

(5) *Jonas mėjo akmenis.*

(6) *Jonas mėtosi akmenimis.*

Deakuzatyvinės sangražinės konstrukcijos atveju (6) tiesioginis objektas, vartojamas pamatinėje tranzityvinėje konstrukcijoje (5), yra pakeičiamas netiesioginiu (ang. *oblique object*). Kaip pabrėžia M. Polinsky, tokio tipo antipasyvinės konstrukcijos esminis semantinis bruožas, skiriantis ją nuo pamatinės tranzityvinės konstrukcijos, – tai „poveikio objektui“ požymio panaikinimas. Vartodami konstrukciją (5), mes turime omenyje, kur tie akmenys atsiduria (pvz.,

sumėto juos į krūvą), kai tuo tarpu konstrukcijoje (6) akmenys tėra tik instrumentas (kalbos vartotojui nėra svarbu, kur jie atsiduria).

Šiame darbe daugiausiai dėmesio skiriama anksčiau minėtam deobjektiniam tipui, kurį M. Polinsky vadina implicitiniu argumento tipu:

(7) *katė drasko sofą.*

(8) *Katė draskosi.*

Deobjektinės sangražinės konstrukcijos vartojimo atveju (8) tiesioginio objekto argumentas yra tarsi defokusuojamas – nors jis neišreikštas sintaksinėje struktūroje, tačiau lieka numanomas semantinėje. Atvirkščiai nei pamatinės tranzityvinės konstrukcijos vartojimo atveju draskymasis deobjektinėje sangražinėje konstrukcijoje, visų pirma, yra suvokiamas ne kaip tam tikras agento atliekamas veiksmas, o kaip visai kažių šeimai būdinga, skiriamoji savybė, kuri nukreipta ne į patį veiksmo atlikėją, o į kitus gyvus organizmus.

Toliau kalbėdama apie du aukščiau iliustruotus pavyzdžiais antipasyvo tipus, M. Polinsky suformuluoja pagrindinius antipasyvinės konstrukcijos definicinius požymius (Polinsky 2005). Remiantis jais, galima teigti, kad tokio tipo konstrukcija, visų pirma, yra sudaroma tranzityvinio veiksmožodžio pagrindu. Iš aukščiau pateiktų konstrukcijų pavyzdžių (5) ir (7) matome, kad abiejų – deakuzatyvinės ir deobjektinės – sangražinių konstrukcijų sudarymo atveju išties yra vartojamas tranzityvinis veiksmožodis. Antra, antipasyvinei konstrukcijai būdingas ypatingas morfologinis žymėjimas, kuris tam tikrais atvejais gali sutapti su sangražos žymėjimu (deakuzatyvinės ir deobjektinės sangražinių konstrukcijų vartojimo atvejais). Lietuvių ir rusų kalbose toks ypatingas morfologinis žymiklis yra *–si* ir *–sja*. Trečia, semantiniu požiūriu tranzityvinėje konstrukcijoje tam tikras objektas yra paveikiamas. Turint konkretų deobjektinės sangražinės konstrukcijos vartojimo atvejį, kaip antai, konstrukciją (8), šis požymis yra tarsi panaikinamas. Tokioje konstrukcijoje yra išryškinama konkreti agento skiriamoji savybė, o ne jo daromas poveikis tam tikram objektui, kuris, likdamas implicitinis, yra nustumiamas į antrą planą.

Atlikus antipasyvinio gramemų tipo ir deobjektinės sangražos aptarimą, paaiškėjo, kad: 1) antipasyvas yra gana universalus reiškiny, sutinkamas ne tik ergatyvinėse kalbose, kuriose absoliutyvo linksnis yra visų ar daugumos gramatinių procesų centras, bet ir dalyje nominatyvinę akuzatyvinę kalbos sistemą turinčių kalbų; 2) antipasyvui būdingas visas sintaksinių ir gramatinių kategorijų rinkinys – pradedant tranzityvumu ir valentingumu, baigiant modalumu ir veikslu ar sangraža; 3) nominatyvinę-akuzatyvinę sistemą turinčiose kalbose antipasyvui būdingas sinkretizmas su dviejų tipų sangražine reikšme: deakuzatyvine, kurioje patiento argumentas

išreikštas netiesioginiu komplementu, ir deobjektine, reikalaujančia implicitinio argumento; 4) antipasyvo ir deobjektinės sangrąžos reikšmės susijusios funkciniu panašumu, kurį galime laikyti pagrindine šioms gramatinėms kategorijoms būdingų semantinių ir pragmatinių dimensijų persiklojimo priežastimi; 5) nors nemaža dalis suformuluotų definicinių antipasyvo ir deobjektinės sangrąžos bruožų, kaip, pavyzdžiui, darybai naudojamas pamatinis tranzityvinis veiksmažodis ar tam tikras paveikiamo objekto požymio panaikinimas lyginant su pamatine tranzityvine konstrukcija, sutampa, tačiau šias gramatines kategorijas skiria nevienodos semantinės, sintaksinės ir pragmatinės sąlygos, siejamos su semantiškai žemesnio laipsnio tranzityvumu, tokios kaip: koreferentiškumas ar diskurso konteksto irelevantiškumas; 6) kadangi antipasyvas ir deobjektinė sangrąža yra itin panašios, tačiau ne identiškios reikšmės (atsižvelgus į aptartas skirtingas semantines, sintaksines ir pragmatines sąlygas), deobjektinę sangrąžą galima laikyti tam tikra antipasyvinio gramemų tipo atmaina, arba jo instanciacija.

EMPIRINĖ DALIS. 1. TRUMPAS SURINKTŲ DUOMENŲ APTARIMAS

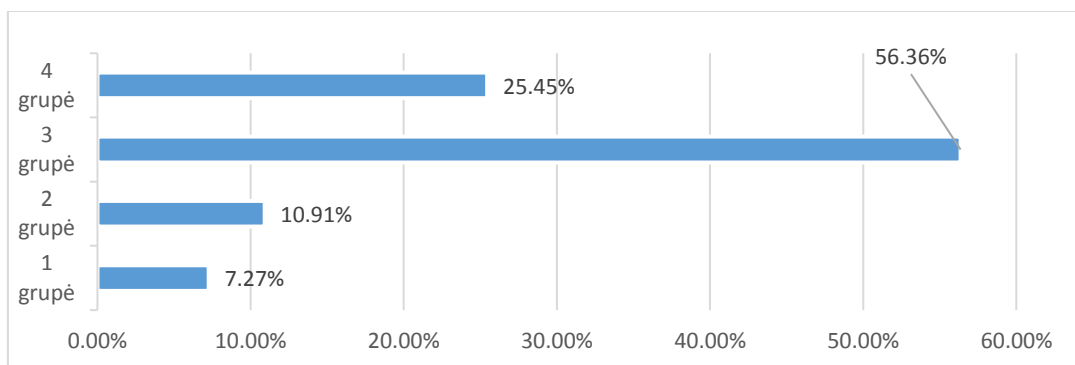
Ši mūsų darbo dalis skirta viso tyrimo metu surinktos medžiagos analizei, gautų duomenų sisteminimui, jų gretinamojo tipo aptarimui bei praktiniam žinių pritaikymui. Ji skyla į tris skyrius: 1. reciprokinės ir deobjektinės reikšmės persiklojimą, kuriame nagrinėjama atrinktų, reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių sąsaja su deobjektine sangražine reikšme; 2. veiklos reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių analizę; 3. reciprokinę ir veiklos reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių sąsajos su deobjektine sangraža apibendrinimą, kuriame paliečiamas ir baltų kalboms būdingų deobjektinės sangražos raidos tendencijų klausimas. Šią dalį pradėsime nuo trumpo surinktų duomenų aptarimo, duodami skaitytojui atsakymus į šiuos klausimus: kaip buvo vykdoma sangražinių veiksmažodžių atranka?; kiek leksinių vienetų buvo surinkta viso tyrimo metu?; kokiais kriterijais buvo vadovaujama skirstant atrinktus veiksmažodžius į tam tikras semantines grupes?; iš kokių leksinių grupių jie buvo atrinkti?; kokie šaltiniai ir duomenų bazės buvo naudojamos atlikto tyrimo metu?

Atlikus deobjektinės sangražos tyrimą, buvo surinktas tam tikras lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių ir jų atitikmenų rusų kalboje skaičius, iš viso buvo surinkta: 131 leksinis vienetas. Dalis tyrimo metu surinktų lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių turi „kompleksinius“ arba „sudėtinius“ ekvivalentus rusų kalboje, pavyzdžiui, *kumščiuotis* ar *snukiuotis*. Rusų kalboje tokie veiksmažodžiai sudaryti iš sangražinio veiksmažodžio bendraties ir tam tikros daiktavardžio formos, dažniausiai vartojamos tik naudininko linksniu arba kartu su prielinksniu „*po*“, komplekso, kaip antai, *bit'sja kulakami* ar *bit'sja po morde*. Be to, į bendrą surinktų veiksmažodžių skaičių buvo įtraukti ir sinonimiški vartojimo atvejai, tokie kaip: *luptis*, *kultis*, *talžytis* ir kt. Šioje vietoje galima pridurti, kad tik vienas tyrimo metu atrinktas sangražinis veiksmažodis neturi formaliai tapataus (sangražinio) kitos kalbos ekvivalento. Tai rusų kalbos sangražinis veiksmažodis „*žeč'sja*“, kurią lietuvių kalboje atitinka tranzityviniai veiksmažodžiai: „*dilginti*“, „*deginti*“ ir „*svilinti*“. Vadovaujantis darbo autoriaus dialektine (pietų aukštaičių) patirtimi, tarminiame diskurse buvo tikimasi rasti galimą sangražinį lietuvių kalbos „*dilgintis*“ variantą. Atlikta tarminių žodynų analizė parodė, kad šis lietuvių kalbos sangražinis variantas neįvartojamas arba nėra užfiksuotas (dėl šios priežasties jo buvo atsisakyta).

Sangražinių veiksmažodžių atrankos metu buvo atsižvelgiama į tam tikrus kriterijus: visų pirma, jų paplitimo mastą - tyrimo metu buvo atrinkti dažniausiai vartojami sangražiniai veiksmažodžiai, taip pat buvo atsisakyta jau pasenusių (šiuolaikiniame diskurse nebeįvartojamų) sangražinių veiksmažodžių formų pavyzdžių. Be to, mus domino tokių veiksmažodžių leksinė distribucija ir vartosenos tendencijos: kokios vartosenos grupės būdingos tyrimo metu atrinktiems abiejų kalbų sangražiniams veiksmažodžiams?; koks analizuojamų veiksmažodžių pasiskirstymas

pagal mūsų išskirtas vartosenos grupes?; kurios iš jų dominuoja, o kurios lieka periferinėmis?; iš kokių semantinių sangražinių veiksmažodžių tipų sudaryta kiekviena vartosenos grupė?; kaip atrodo ne tik bendras, bet ir kiekvienai kalbai būdingas sangražinių veiksmažodžių pasiskirstymas pagal tam tikras vartosenos grupes? Aptarus atrinktų sangražinių veiksmažodžių atrankos metu taikytus kriterijus, svarbu paminėti, kokiais šaltiniais ir duomenų bazėmis buvo naudojamosi. Jais tapo: Nacionalinio rusų kalbos tekstyno (NRKT) ir Google paieškos svetainės duomenys, tarminiai, sinonimų ir aiškinamieji abiejų kalbų žodynai.

Visi atlikto tyrimo metu surinkti sangražiniai veiksmažodžiai buvo atrenkami iš dviejų sangražinių veiksmažodžių tipų – reciprokinę (tarpusavio) ir veiklos reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių. Visi surinkti, reciprokinę sangražinę reikšmę turintys veiksmažodžiai buvo suskirstyti į keturis semantinius tipus: 1) žyminčius meilės ir draugiškumo apraiškas (8 leksiniai vienetai); 2) apibūdinančius tam tikrus socialinius kontaktus (12 leksinių vienetų); 3) žyminčius fizinės agresijos veiksmus (62 leksiniai vienetai); 4) apibūdinančius agresyvų verbalinių elgesį (28 leksiniai vienetai). Tokį semantinį pasiskirstymą puikiai atspindi ši diagrama:

Atsižvelgus į šiems veiksmažodžiams būdingą reciprokinės ir deobjektinės sangražinės reikšmės persiklojimą, jie buvo suskirstyti į keturias vartosenos grupes: 1) dažniausiai tarpusavio reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius; 2) tarpinę reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius (jų vartojimo atveju pastebimas ryškus reciprokinės ir deobjektinės sangražinės reikšmės persiklojimas); 3) dažniausiai deobjektinę reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius (reciprokinės sangražinės reikšmės vartojimo atvejai gana reti); 4) tik deobjektinę sangražinę reikšmę turinčius veiksmažodžius. Pagrindiniu skirties tarp reciprokinės ir deobjektinės sangražinės reikšmės kriterijumi laikomi tie atvejai, kai galima absoliuti vartoseną. Remiantis šiuo skirties kriterijumi, buvo išanalizuota tam tikras atrinktų sangražinių veiksmažodžių vartojimo pavyzdžių skaičius, svyruojantis nuo 1 iki 50. Normine riba buvo laikoma 30 kiekvieno atrinkto veiksmažodžio vartojimo pavyzdžių, tačiau tam tikrais atvejais, kai: 1) sangražiniui veiksmažodžiui buvo būdingas panašaus laipsnio daugiskaitinės, arba reciprokinės, ir absoliučios vartosenos laipsnis (iširta po 50 tokio tipo sangražinių veiksmažodžių pavyzdžių); 2) paieškos šaltiniuose buvo pateiktas ribotas

tirto veiksmažodžio pavyzdžių skaičius (juo ir buvo apsiribojama) – nuo jos buvo nukrypstama. Detalesnei tokių veiksmažodžių analizei bus skirtas antrasis šios dalies skyrius.

Atskirą grupę sudarantys ir tam tikrą veiklą apibūdinantys sangražiniai veiksmažodžiai išsiskiria kur kas mažesniu pavyzdžių skaičiumi lyginant su pirmoms keturioms vartosenos grupėms priklausančiais sangražiniais veiksmažodžiais. Kadangi veiklos sangražos potipis būdingas tik baltų kalboms, jis nebus lyginamas su rusų kalbos duomenimis; jam priklausančių sangražinių veiksmažodžių, kaip, pavyzdžiui, *siūtis* ar *megztis*, analizė leis susidaryti bendrą baltų kalboms būdingų deobjektinės sangražos raidos tendencijų vaizdą. Šiam deobjektinės sangražos potipiui priskiriamų sangražinių veiksmažodžių analizė bus pateikta trečiajame šios dalies skyriuje.

Paskutinis, arba ketvirtasis, šios dalies skyrius bus skirtas atlikto tyrimo metu surinktų sangražinių veiksmažodžių, turinčių reciprokinę (tarpusavio) ir veiklos reikšmę, sąsajos su deobjektine sangražine reikšme apibendrinimui. Jame aptarsime semantinę deobjektinės sangražos persiklojimą su reciprokiniu sangražos tipu ir tam tikrą veiklą apibūdinančiu veiklos potipiu. Šis skyrius taip pat leis susidaryti galutinį deobjektinės sangražos raidos tendencijų vaizdą abiejose kalbose.

2. RECIPROKINĖS IR DEOBJEKTINĖS SANGRAŽINĖS REIKŠMĖS PERSIKLOJIMAS // ATRINKTŲ, RECIPROKINĘ REIKŠMĘ TURINČIŲ SANGRAŽINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SANTYKIS SU DEOBJEKTINE SANGRAŽA

Surinktos medžiagos analizę pradėsime nuo keturių, tyrimo metu išskirtų sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupių, sudarytų atsižvelgus į reciprokinės ir deobjektinės reikšmės persiklojimą, aptarimo. Pirmajai jų, kuriai priskiriami dažniausiai reciprokinę reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai, priklauso sangražinės situacijos, įprastai žyminčios meilės ir draugystės jausmų apraiškas (*bučiuotis / celovat'sja, myluotis / milovat'sja, apsikabinti / obnimat'sja, glėbesčiuotis / obnimat'sja*). Taip pat šiai grupei galima priskirti sangražines situacijas, žyminčias socialinius kontaktus, pavyzdžiui, pasisveikinimą vienas su kitu ar atsisveikinimą ruošiantis kažkur išeiti (*sveikintis / zdorovat'sja, labintis / privetstvovat'sja, matytis / videt'sja, susitikti / vstretit'sja, užsiprašyti / zaprosit'sja*). Visiems įvardytiems veiksams atlikti dažniausiai reikalingi du situacijos dalyviai. Žinoma, tam tikrais atvejais galima ne tik daugiskaitinė, arba reciprokinė, bet ir absoliuti vartoseną, pavyzdžiui:

1. *Kodėl Dakaro čempionas sveikinasi lietuviškai? (15 min.lt).*
2. *Niura Osipova <...>, a sama uxodit v izbu. Daže ne zdorovaetsja. (B. Akudžava)*
[Niura Osipova <...>, o pati užeina į trobą. Netgi nesisveikina].

Šiose sangražinėse konstrukcijose (1) ir (2) į abiejų veiksmo atlikėjų, arba subjektų, sveikinimąsi galima žvelgti kaip į jiems būdingą (ne)kultūringo, (ne)mandagaus elgesio savybę. Verta pabrėžti, kad tokie absoliučios vartosenos atvejai yra gana reti ir galimi tik su keletu tokio tipo veiksmažodžių, tokių kaip: minėtasis *sveikintis / zdorovat'sja* ar *bučiuotis / celovat'sja*:

3. *„Smagu, kad ji taip arti ir gerai bučiuojasi“. (tv3.lt)*

Sangražinės konstrukcijos (3) vartojimo atveju, kaip ir anksčiau minėtųjų (1); (2), pabrėžiama veiksmo atlikėjo išskirtinė savybė – gebėjimas gerai bučiuotis. Šiuo atveju išryškinamas tik vienas situacijos dalyvis ir atitinkamas jo sugebėjimas. Identiška situacija būdinga ir rusų kalbai, kurioje šis veiksmažodis beveik dvigubai dažniau vartojamas vienaskaitine forma nei lietuvių kalbos atveju (34%:19%).

Antrajai sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei, dar vadinamai „tarpine“, priklauso tarpusavio reikšmę turintys veiksmažodžiai, kuriuos galima suskirstyti į kelis semantinius tipus. Pirmajam jų priskiriami reciprokinę reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai, žymintys fizinės agresijos veiksmus (*muštis / bit'sja, kautis / borot'sja / sražat'sja, rungtis / sorevnovat'sja, grūstis*

/ *tesnit'sja, stumdytis / tolkat'sja*). Viena vertus, jie vartojami kaip „gryni“ reciprokai, tačiau tam tikrais atvejais jiems būdinga absoliuti vartoseną, palyginimui pateiksime dvi lietuvių kalbos sangražines konstrukcijas:

4. „*Topo grupė*“ ir „*Avitela*“ *kaunasi dėl prekės ženklo*. (vz.lt)

5. <...> A. *Kandelis* <...> – *teisme jis kaunasi už galimybę* <...>. (15 min.lt)

Pirmuoju atveju (4) mes turime „grynai“ reciprokinę sangražinę konstrukciją, kurioje išryškinami du situacijos dalyviai, atliekantys tą patį veiksma vieną kito atžvilgiu. Sangražinės konstrukcijos (5) vartojimo atveju pabrėžiamas ne konkretus veiksmo atlikėjo atliekamas fizinės agresijos veiksmas, tačiau jam būdinga savybė kautis; šioje situacijoje jis apibūdinamas kaip ryžtingas, pasižymintis atkaklumu kovotojas. Remiantis Nacionalinio rusų kalbos korpuso duomenimis, galima teigti, kad sinonimiški veiksmažodžio *kautis* ekvivalentai rusų kalboje – *borot'sja* ir *sražat'sja* – šiek tiek dažniau vartojami tam tikrai subjekto savybei išryškinti (28 ir 26 atvejai iš 50)⁶. Lyginant su gautais rusų kalbos duomenimis sangražinis veiksmažodis *kautis* lietuvių kalboje kur kas dažniau turi reciprokinę sangražinę reikšmę (17 vartojimo atvejų iš 25).

Panaši tendencija rusų kalboje pastebima ir su tokiais veiksmažodžiais, kaip: *bit'sja* (lie. *muštis*) ar *drat'sja* (lie. *peštis*). Pirmasis fizinei agresijai apibūdinti skirtas veiksmažodis išties užima tarpinę vietą tarp reciprokinės ir deobjektinės sangražinės reikšmės vartojimo atveju, kadangi gauti NRKK duomenys beveik lygūs, skirtumas vos du absoliučios vartosenos atvejai (26 : 24). Veiksmažodis *drat'sja* šiek tiek rečiau vartojamas reciprokinei sangražinei reikšmei perteikti ir jo vartojimo tendencijos vis labiau linksta prie deobjektinės sangražinės reikšmės (31 : 19). Panašiai kaip rusų, taip ir lietuvių kalboje sangražinis veiksmažodis *muštis* yra tarpinė grandis tarp dviejų minėtųjų sangražinių reikšmių. Šis veiksmažodis šiek tiek dažniau vartojamas reciprokinei situacijai reikšti (11 : 14). Atvirkštinė situacija pastebima su veiksmažodžio *peštis* vartojimu lietuvių kalboje – visai kitaip nei jo rusų kalbos ekvivalentui *drat'sja* šiam sangražiniam veiksmažodžiui nėra būdinga absoliuti vartoseną (peržvelgus visus Google paieškos svetainėje pateiktus duomenis, susijusius su šiuo veiksmažodžiu, nebuvo rasta nei vieno absoliučios vartosenos atvejo).

Aptartieji sangražiniai veiksmažodžiai, kaip antai, *muštis* ir *kautis*, pasižymi gausia sinonimine vartoseną. Pirmajam veiksmažodžiui galima priskirti tokius sinonimus, kaip: *luptis / kolotit'sja; lupit'sja, kultis / vozit'sja, kapotis / klevat'sja, smūgiuotis / bit'sja kulakami, daužytis / udarjat'sja, pliektis (botagu) / xlestat'sja, talžytis / kološmatit'sja* ar *snukiuotis / bit'sja po morde*. Antrajam sangražiniam veiksmažodžiui, turinčiam *kautis* reikšmę, priklauso šie sinonimai: *galinėtis*

⁶ Susisteminti statistiniai duomenys pateikti Priede Nr. 1.

/ *sxvatit'sja*, *grūstis* / *tesnit'sja*, *rungtis* / *sorevnovat'sja*, *varžytis* / *sostjazat'sja*, *imtis* / *sxvatit'sja*, *boksuotis* / *boksirovat'sja*, *stumdytis* / *tolkat'sja*, *alkūniuotis* / *bit'sja* loktjami.

Įvardyti sinonimai abiejose kalbose dažniau vartojami toms sangražinėms situacijoms žymėti, kuriose veikia du situacijos dalyviai. Tačiau tam tikrais atvejais galima ir absoliuti vartoseną, pavyzdžiui:

6. *Stalonė vėl boksuojasi. (ve.lt)*
7. *<...>, gde sostjazalsja i Igor'.* (N. Bestem'janova)
[<...>, kur varžėsi ir Igoris]

Pirmosios sangražinės konstrukcijos (6) vartojimo atveju išryškinama išskirtinė, tik įvardytam veiksmo atlikėjui (subjektui) būdinga savybė kautis ringe, t. y. boksuotis. Vartodami sangražinę konstrukciją (7), turime omenyje ne Igoriui būdingą gebėjimą varžytis, tačiau nuorodą į tam tikrą vietą, kur jis atliko šį veiksmažodį. Šioje konstrukcijoje varžymąsi, visų pirma, reikėtų traktuoti kaip konkretų subjekto atliekamą veiksmažodį; joje subjektui būdingos savybės *varžytis* reikšmė lieka antrinė.

Greta jau minėtų sinonimiškų atvejų galima paminėti sangražinio lietuvių kalbos veiksmažodžio *spaustis* ir jo ekvivalento rusų kalboje *tesnit'sja* vartojimo atvejį. Abiejose kalbose absoliučios vartosenos atvejai su šiuo veiksmažodžiu gana reti, pavyzdžiui:

8. *zdec', <...>, tesnitsja publika. (M. Palej)*
[čia, <...>, spaudžiasi publika].
9. *<...>, kur automobilių minia spaudžiasi <...>. (alfa.lt)*

Kaip matome iš aukščiau pateiktų pavyzdžių (8) ir (9) abiejose kalbose šio veiksmažodžio absoliuti vartoseną galima tuo atveju, kai subjektas yra „sudėtinis“, t. y. apimantis tam tikrą žmonių ar kokių nors mechanizmų sambūrį (šiuo atveju automobilių), jų susitelkimą į vieną vietą vienu metu. Tuo atveju, jei atsisakoma tokios susibūrimo reikšmės, vartojama reciprokinė situacija:

10. *Vilnius, <...>, arenos koridoriuje spaudžiasi žmonės. (manoteises.lt)*

Panaši situacija pastebima ir sangražinio veiksmažodžio *grūstis* vartojimo atveju, kuri galime iliustruoti tokiu pavyzdžiu:

11. *bet dauguma grūdasi vis tiek į perpildytus autobusus, <...>. (miestai.net)*

Šios sangražinės konstrukcijos vartojimo atveju (11) subjektas įvardija tam tikrą žmonių samplūdį į viešąjį transportą. Abiejose kalbose šio veiksmažodžio absoliučios vartosenos atvejai gana reti – lietuvių kalboje jie sudaro maždaug 9%, rusų – apie 20%.

Dar vienas sangražinis veiksmažodis *stumdytis* ir jo rusų kalbos atitikmenys *pixat'sja* bei *tolkat'sja* taip pat kur kas dažniau turi reciprokinę reikšmę. Šiek tiek įdomesnis atvejis – tai rusų kalbos ekvivalento *tolkat'sja* vartojimas, kuriam dažniau būdinga absoliuti vartoseną lyginant su jo sinonimu *pixat'sja* ir lietuvių kalbos atitikmeniu. Palyginimui pateiksime dvi rusų kalbos sangražines konstrukcijas su šiuo veiksmažodžiu:

12. *tolpa tolkaetsja i gluxo bubnit, <...>. (M. Zosimkina)*

[minia stumdosi ir slogiai burbuliuoja, <...>].

13. *Eta ženščina vot eta tolkaetsja. (D. Markiš)*

[Ši moteris būtent ji stumdosi].

Pirmoje rusų kalbos sangražinėje konstrukcijoje (12) vns. 3 a. veiksmažodžio *tolkat'sja* forma vartojama tam tikram žmonių susibūrimui, jų susirinkimui į vieną vietą perteikti. Šia reikšme jis artimas anksčiau aptartiems sangražiniams veiksmažodžiams, kaip antai, *grūstis* ir *spaustis* (ru. *tesnit'sja*). Antrosios sangražinės konstrukcijos vartojimo atveju (13) šis veiksmažodis atlieka kitą semantinę funkciją – jis skirtas tam tikrai subjekto agresyvaus elgesio išraiškai – stumdymuisi – pabrėžti.

Be jau minėtųjų sangražinių veiksmažodžių „tarpinei“ vartosenos grupei galima priskirti lietuvių kalbos sangražinį veiksmažodį *baksnotis*. Šioje kalboje jis dvigubai dažniau vartojamas reciprokinėms situacijoms perteikti (25 atvejai iš 37). Šis veiksmažodis dažniausiai vartojamas kaip veiksmažodžio „*badytis*“ sinonimas, pavyzdžiui:

14. *<...>, jie žaidžia tarpusavy, kandžiojasi, baksnojasi <...>. (klaipeda.diena.lt)*

15. *Labai meilus, jaukus, baksnojasi nosyte, <...>. (gyvunupaieska.lt)*

Iš pateiktų pavyzdžių (14) ir (15) matome, kad šiam sangražiniui veiksmažodžiui būdinga dvejopa vartoseną. Reciprokinės vartosenos atveju (14) reikalingi du veiksmo atlikėjai, atliekantys tą patį veiksmažodį vienas kito atžvilgiu, - kiekvienas jų yra reciprokinės situacijos pradžios ir baigties taškas. Vartodami antrąją sangražinę konstrukciją (15), susiduriame su konkrečiu absoliučios vartosenos atveju, kai išryškinaama tam tikra gyvūno savybė – jo badymasis nosimi. Šiuo atveju mes puikiai suvokiame, jog subjekto atliekamas veiksmas yra nukreiptas į tam tikrą objektą, kuris sintaksiškai nėra išreikštas, tačiau lieka numanomas semantinėje struktūroje. Rusų kalboje minėtojo veiksmažodžio ekvivalentas *kolot'sja* rečiau vartojamas reciprokinėms situacijoms reikšti lyginant su lietuvių kalba (13 atveju iš 31).

Dauguma minėtųjų sangražinių veiksmažodžių sinonimų yra susiję tik su žmogaus atliekamais veiksmais, kaip, pavyzdžiui, *kumščiuotis*. Šioje vietoje reikia pridurti, kad dalis atrinktų sangražinių veiksmažodžių, turinčių tam tikro fizinio kontakto reikšmę, būdinga ne tik žmogui, bet ir tam tikram gyvūnui (*badytis / bodat'sja, kolot'sja, draskytis / carapat'sja, kramtytis ar kandžiotis / kusat'sja, žnaibytis / šipat'sja*). Kai kurie iš įvardytų veiksmažodžių gali būti vartojami toms sangražinėms situacijoms žymėti, kuriose veikia negyvas subjektas, kaip antai, konkrečios rūšies augalas ar medis:

16. „*ji – tarsi rožė. Ir žydi, ir badosi*“. (R. Skaisgirys)

17. <...>, *no promorožennaja listvennica koletsja legko*. (V. T. Šalamov)

[<...>, *tačiau šalčių nugairintas maumedis lengvai badosi*].

Negyvumo kriterijus yra būdingas ne tik augalams ar medžiams, kartais veiksmo atlikėjas gali būti net daiktas ar tam tikras gamtos reiškiny. Pateiksime du lietuvių kalbos pavyzdžius, kad skaitytojui būtų aiškiau:

18. *kai žnaibosi šaltukas*. (adele.lt)

19. *Megztinis šiek tiek kandžiojasi, mat <....>*. (vinted.lt)

Tokius sangražinius veiksmažodžius reikia priskirti trečiajai mūsų išskirtai vartosenos grupei, kurią sudaro dažniausiai deobjektinę reikšmę turintys veiksmažodžiai. Jai taip pat priklauso tie veiksmai, kurių atlikėju gali būti tam tikros rūšies ar šeimos gyvūnas, pavyzdžiui:

20. <...>: *indijskij nosorog redko bodaetsja <...>*. (E. V. Ressi)

[<...>: *šarvuotasis raganosis retai badosi <...>*]

Tam tikrais atvejais galima situacija, kad konkretų veiksmą gali atlikti ir gyvūnas, ir koks nors augalas, tačiau ne žmogus:

21. *no možževel'nik nikogda ne koletsja rovno, <....>* (Narodnoje tvorčestvo)

[*tačiau kadagys niekada nesibado tolygiai, <.....>*]

22. *On kak jož; koletsja so vsej storon*. (A. F. Pisemskij)

[*Jis tarsi ežys; badosi iš visų pusių*].

Kaip matome iš pateiktų sangražinių konstrukcijų (21) ir (22), tokia situacija būdinga rusų kalbai, turinčiai du ekvivalentus – *kolot'sja* ir *bodat'sja* –, atitinkančius lietuvių kalboje vartojamą sangražinį veiksmažodį *badytis*. Pirmasis jų gali būti vartojamas ir su negyvu (21), ir su gyvu (22) subjektu, o antrasis – tik su gyvu, dažniausiai konkrečios rūšies kanopiniu gyvūnu, turinčiu ragus (20). Lietuvių kalboje sangražinis veiksmažodis *badytis* vartojamas ir su gyvu, ir su negyvu subjektu (16); (17); (20). Remiantis gautais tyrimo duomenimis, galima teigti, kad sangražinis veiksmažodis

badytis ir jo atitikmenys rusų kalboje kur kas rečiau vartojami reciprokinėms situacijoms žymėti (lietuvių kalboje absoliuti vartoseną dažnesnė du kartus, kai tuo tarpu rusų veiksmažodžio *bodat'sja* vartojimo atveju – net tris).

Toks abiejų analizuojamų kalbų ekvivalentų neatitikimas pastebimas ir sangražinio veiksmažodžio *spardytis* vartojimo atveju: lyginant su lietuvių kalba šis veiksmažodis turi net tris atitikmenis – *brikat'sja*, *ljagat'sja* ir *pinat'sja* – rusų kalboje:

23. *Zoja brykalas' izo vsej sil, <...>. (A. L'vov).*

[Zoja spardėsi iš visų jėgų].

24. *Korova ljagalas' i pobežala proč' ot domu. (F. M. Rešetnikov)*

[Karvė spardėsi ir ėmė bėgti tolyn nuo namų].

25. *Ta [devica] <...>, kusalas', carapalas', pinalas'. (M. Bakonina)*

[Ta [mergina] <...>, kandžiojosi, draskėsi, spardėsi].

Visi trys rusų kalbos ekvivalentai vartojami su gyvu subjektu, kuris tam tikrais atvejais gali būti žmogus (23); (25) arba gyvūnas (24). Iš aptartų atitikmenų tik vienintelis *pinat'sja* įprastai vartojamas žmogaus atliekamam veiksmui įvardyti, likusieji du – gali būti vartojami ir žmogaus, ir tam tikro gyvūno gebėjimui spardytis įvardyti. Abiejose kalbose veiksmažodiui *spardytis* ir jo ekvivalentams kur kas dažniau būdinga absoliuti vartoseną, pavyzdžiui, lietuvių kalboje rasti 42 atvejai iš 50. Įvedus ieškomą formą (šiuo atveju būt. l. mot. g. vns. 3 a.), Nacionaliniame rusų kalbos korpuse nebuvo rasta nei vieno reciprokinės vartosenos atvejo.

Dar vienas atvejis, kurį priskirsime trečiajai mūsų išskirtai vartosenos grupei, – tai sangražinio veiksmažodžio *kapotis* ir jo rusų kalbos ekvivalento *klevat'sja* vartojimo atvejis. Rusų kalboje šis veiksmažodis dažnai vartojamas apibūdinti tam tikram paukščių kovojimo būdai, pavyzdžiui, jų kapojimuisi snapais. Tačiau ši reikšmė nėra vienintelė, apie ką liudija konkretūs lietuvių kalbos vartojimo atvejai, kaip antai:

26. *jie kapojasi kaip gaidžiai. (zodynas.lt)*

Nors pateiktoje sangražinėje konstrukcijoje (26) veiksmažodis *kapotis* išlaiko savo pirminę – mušimosi, pešimosi vienas su kitu – reikšmę, tačiau atsiranda naujas subjektas – jis jau nebe paukštis, o žmogus. Šio sangražinio veiksmažodžio vartojimo atveju abiejų kalbų gauti tyrimo duomenys pateikia skirtingą vaizdą: lietuvių kalboje veiksmažodžiui *kapotis* dažniausiai būdinga reciprokinė, o jo rusų kalbos ekvivalentui *klevat'sja* – absoliuti vartoseną (20:0; 0:2). Tokį absoliučios ir reciprokinės vartosenos nesutapimą abiejose kalbose lemia susiformavusios kalbinės tradicijos – lietuvių kalboje šį veiksmažodį priimta laikyti sangražinio veiksmažodžio *peštis*

sinonimu, kai tuo tarpu rusų kalboje jis skirtas kokio nors paukščio savybei *kapotis* įvardyti, kaip antai:

27. *kukuška, kstati, očen' bol'no kljuetsja. (D. Emec)*

[beje, gegutė labai skaudžiai kapojasi].

Dar vienas sangražinis veiksmažodis, kuriam dažniausiai būdinga absoliuti vartoseną, yra *spjaudytis* ir jo rusų kalbos ekvivalentas *plevatsja*:

28. *nikogda ja tak ne plevalsja, <...>. (Ju. Koval')*

[niekada aš taip nesispjaudžiau, <...>].

29. *Jeigu ji spjaudosi ir mušasi, <...>. (alpakos.lt)*

Abiejų sangražinių konstrukcijų vartojimo atveju (28) ir (29) subjektas yra gyvas: pirmuoju atveju spjaudymosi veiksmą atlieka žmogus, antruoju – konkretus, kupranugarių šeimai priklausantis gyvūnas – alpaka. Abi aukščiau pateiktos sangražinės konstrukcijos turi skirtingą reikšmę: pirmoji jų dažniausiai vartojama nekultūringam žmogaus elgesiui apibūdinti, kai antroji – skirta visai kupranugarių šeimai priskiriamų individų išskirtinei savybei perteikti – juk būtent šie žinduoliai išsiskiria iš kitų pasaulio gyvių gebėjimu spjaudytis.

Tarp visų aptartų sangražinių veiksmažodžių, turinčių fizinio kontakto reikšmę, savo semantika išsiskiria rusų kalbos veiksmažodis *žeč'sja*. Lietuvių kalboje jis neturi sangražinio atitikmens – joje buvo rasta tik tranzityvinė šio veiksmažodžio forma (*dilginti; deginti; svilinti*). Rusų kalbos *žeč'sja* – ypatingas vartojimo atvejis dėl to, kad jį vienintelį galime priskirti paskutinei mūsų išskirtai sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei – tik deobjektinę reikšmę turintiems sangražiniams veiksmažodžiams. Tokį pasirinkimą sąlygoja negyvumo kriterijus; kad skaitytojui būtų aiškiau pateiksime porą pavyzdžių su šiuo ypatingu veiksmažodžiu:

30. *otličitel'noj osobennost'ju krapivy javljaetsja to, što ona žž'otsja. (V. F. Baraškov)*

[išskirtinė dilgėlės savybė yra tai, kad ji dilgina]

31. *Ogon' žž'otsja. (A. V. Amfiteatrov)*

[Ugnis degina].

32. *Solnce žž'otsja, solnce bleščet. (B. Sadovskij)*

[Saulė kaitriai svilina, saulė ryškiai spindi].

Iš aukščiau pateiktų rusų kalbos sangražinių konstrukcijų matome, kad visais įvardytais vartojimo atvejais subjektas yra negyvas. Šioje vietoje galime daryti išvadą, jog deobjektinės sangražos raida rusų kalboje toliau pažengusi ir pasiekusi tolesnę stadiją lyginant su lietuvių kalba,

kurioje deobjektinė sangražinė reikšmė dažnai persipina su reciprokinė, bet vis dar nuo jos neatsiskiria.

Toliau kalbant apie reciprokinės ir deobjektinės reikšmės persiklojimą, reikia aptarti dar vieną semantinį sangražinių veiksmažodžių tipą, kuriam priklauso sangražinės situacijos, žyminčios agresyvų verbalinį elgesį. Šiam semantiniam tipui priklauso tokie sangražiniai veiksmažodžiai, kaip: *bartis / rugat'sja; ssorit'sja, erzintis (kirkintis) / draznit'sja, èstis / gryzt'sja, graužtis / gryzt'sja, keiktis / branit'sja; čertyxat'sja, koliotis / lajat'sja, koneveiktis / branit'sja; rugat'sja, pjautis / gryzt'sja, plūstis / branit'sja, pravardžiuotis / obzyvat'sja, rietis / gryzt'sja, vaidytis / ssorit'sja, žodžiuotis / rugat'sja; branit'sja*. Iš viso šį semantinį sangražinių veiksmažodžių tipą sudaro 14 leksinių vienetų: dalis jų, pavyzdžiui, *èstis, graužtis, pjautis* ir *rietis*, rusų kalboje turi tą patį ekvivalentą – *gryzt'sja*.

Dauguma šiam semantiniam tipui priklausančių sangražinių veiksmažodžių priklauso antrajai, arba „tarpinei“, vartosenos grupei, apimančiai tiek reciprokinės, tiek absoliučios vartosenos atvejus. Vienas jų – tai sangražinio veiksmažodžio *bartis* ir jo rusų kalbos ekvivalentų – *rugat'sja* ir *ssorit'sja* – vartojimo atvejis. Nors lietuvių kalboje šis veiksmažodis dažniausiai vartojamas reciprokinėms situacijoms žymėti, tačiau ypatingais atvejais galima ir absoliuti vartoseną, pavyzdžiui:

33. *žmona barasi – piešk hieroglifus! (zpasaulis. lt)*

Panašiai kaip lietuvių, taip ir rusų kalbos ekvivalentui *ssorit'sja* dažniausiai būdinga reciprokinė vartoseną (48 vartojimo atvejai iš 50). Antrajam rusų kalbos atitikmeniui šiuo atveju (kai turima omenyje *bartis* reikšmė) taip pat kur kas artimesnė reciprokinė sangražinė vartoseną. Šioje vietoje svarbu pabrėžti, kad šis veiksmažodis rusų kalboje dažnai turi keiksnėjimosi reikšmę ir yra tolygus mūsų kalbos sangražiniam veiksmažodžiui *keiktis*. Abiejose nagrinėjamose kalbose šiam veiksmažodžiui ir jo ekvivalentui dažniausiai būdinga absoliuti vartoseną. Pateiksime po vieną kiekvienos kalbos pavyzdį:

34. *ką daryti, jei vaikas keikiasi? (mama.tv3.lt)*

35. *On mnogo rugaetsja, počti vsio vremia zlitsja i p'jot. (V. Krasnova)*

[Jis daug keikiasi, beveik visą laiką pyksta ir geria].

Abiejose aukščiau pateiktose sangražinėse konstrukcijose (34) ir (35) išryškinamas subjekto polinkis *keiktis*, jį galima apibūdinti kaip „keikūną“ – asmenį, kuris dažnai keikiasi. Be jau minėtojo *rugat'sja* rusų kalboje neretai vartojamas dar vienas lietuvių kalbos sangražinio veiksmažodžio *keiktis* ekvivalentas – *čertyxat'sja*. Atsižvelgus į NRKK pateiktus duomenis, galima teigti, kad šiam

rusų kalbos atitikmeniui taip pat dažniausiai būdinga absoliuti vartoseną (net 20 atvejų iš 23 galimų).

„Tarpinei“ sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei taip pat galima priskirti tokius lietuvių kalbos veiksmažodžius, kaip: *bylinėtis*, *erzintis / kirkintis*, *koliotis*, *plūstis* ir *pravardžiuotis*. Beveik visų šių sangražinių veiksmažodžių vartojimo atveju, išskyrus *plūstis* ir *erzintis / kirkintis*, dažnesnė reciprokinė vartoseną. Rusų kalboje situacija su šių veiksmažodžių ekvivalentų vartojimo atvejais iš dalies sutampa: abiejose kalbose *bylinėtis* ir jo ekvivalentas *sudit'sja* dažniau vartojamas reciprokinėms situacijoms žymėti. Tačiau dauguma vartojimo atvejų abiejose kalbose nesutampa, pavyzdžiui, taip yra su sangražiniu veiksmažodžiu *erzintis / kirkintis* ir jo rusų kalbos ekvivalentu *draznit'sja*. Lietuvių kalboje šis veiksmažodis – tarpinė grandis tarp reciprokinės ir absoliučios vartosenos (23:23), kai rusų – jo ekvivalentui dažniausiai būdinga absoliuti vartoseną, pavyzdžiui:

36. <...>, *što on vovse ne draznitsja, a razgovarivaet so mnoj. (B. Levin)*
[<...>, *kad jis visai nesierzina, o kalbasi su manimi*]

Lietuvių kalbos sangražinio veiksmažodžio *pravardžiuotis* ir jo rusų kalbos ekvivalento *obzyvatsja* vartojimo atvejai taip pat atspindi skirtingas abiejose kalbose susiformavusias vartosenos tendencijas. Lietuvių kalboje šis veiksmažodis šiek tiek dažniau vartojamas reciprokinėms situacijoms žymėti (28 atvejai iš 50), kai jo rusų kalbos atitikmeniui visais tirtais atvejais būdinga absoliuti vartoseną (29 atvejai iš 29). Vieną įdomesnių šio veiksmažodžio absoliučios vartosenos atvejų pateiksime skaitytojui:

37. <...>, *Kunja obzyvaetsja na Koščėja. (V. Kozlov)*
[<...>, *Kunia pravardžiuoja Košėjų*]

Lietuvių kalboje ši sangražinė rusų kalbos konstrukcija (37) tampa tranzityvine, kadangi tik tokiu būdu galima perteikti subjekto nemandagų verbalinių elgesį antrojo situacijos dalyvio – objekto – atžvilgiu. Nepaisant to, kad pavyzdžiu iliustruotoje sangražinėje konstrukcijoje nurodytas konkretus objektas, į kurį nukreiptas subjekto atliekamas veiksmas, negalima jos laikyti reciprokinė, nes šiai sangražinei situacijai būdingi dalyviai neatlieka to paties veiksmo vienas kito atžvilgiu – tyčiojasi tik Kunia. Be to, subjekto pravardžiavimąsi galime traktuoti kaip jam būdingą savybę, netaktiško verbalinio elgesio išraišką, nukreiptą į konkretų objektą, kuris įprastoje deobjektinėje sangražinėje konstrukcijoje nėra sintaksiškai žymimas.

Dar vienas sangražinis veiksmažodis, kuriam lietuvių kalboje būdinga „tarpinė“ vartoseną yra *koliotis*. Atsižvelgus į gautus tyrimo duomenis, galima teigti, kad jam šiek dažniau yra būdinga reciprokinė vartoseną (23 atvejai iš 40). Šio veiksmažodžio rusų kalbos ekvivalentas *lajat'sja* pasižymi kur kas dažniau sutinkamais absoliučios vartosenos atvejais, kurie sudaro maždaug 68%

visų vartojimo atvejų. Panaši situacija abiejose kalbose būdinga sangražinio veiksmažodžio *plūstis* ir jo rusų kalbos atitikmens *branit'sja* vartojimo atveju. Kaip lietuvių, taip ir rusų kalboje šis sangražinis veiksmažodis rečiau vartojamas reciprokinėms situacijoms perteikti – lietuvių kalboje absoliuti šio veiksmažodžio vartoseną sudaro 57,5%, o rusų – 68%.

Nedidelę grupelę, turinčią agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę, sudaro lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai *ėstis*, *graužtis*, *pjautis* ir *rietis*, kuriuos rusų kalboje atitinka sangražinis veiksmažodis *gryzt'sja*. Visus keturis lietuvių kalbos sinonimus reikia priskirti pirmajai mūsų išskirtai sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei – dažniausiai reciprokinę reikšmę turintiems sangražiniams veiksmažodžiams. Absoliučios vartosenos atvejai su šiais veiksmažodžiais yra itin reti, pavyzdžiui:

38. *valdžia vėl riejas dėl šiukšlių. (republika.lt)*

39. *Pjaunasi dėl turto! (vinted.lt)*

Panaši vartosenos tendencija būdinga ir rusų kalbai, kurioje minėtųjų lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių ekvivalentas *gryzt'sja* dažniausiai vartojamas reciprokinėms situacijoms žymėti (7 vartojimo atvejai iš 9). Atsižvelgę į tokią vartosenos tendenciją, šį rusų kalbos ekvivalentą taip pat priskirsime dažniausiai reciprokinę reikšmę turintiems sangražiniams veiksmažodžiams. Greta šių sangražinių veiksmažodžių pirmajai vartosenos grupei galima priskirti ir lietuvių kalbos sangražinį veiksmažodį *vaidytis* bei jo rusų kalbos ekvivalentą *ssorit'sja*. Abiejose kalbose šiam veiksmažodžiui dažniausiai būdinga reciprokinė vartoseną, pateiksime po vieną kiekvienos kalbos pavyzdį:

40. *kaimynai vaidijasi dėl užtvartos gatvės. (delfi.lt)*

41. «*Um s serdce m ssoritsja, i eto est' istočnik mučenij*». (S. Vasiljeva)

[*Protas su širdimi vaidijasi, ir tai yra pagrindinis kančių šaltinis*].

Pirmajai sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei reikia priskirti ir tokius lietuvių kalbos sangražinius veiksmažodžius, kaip: *koneveiktis* ir *žodžiuotis*. Nors abu veiksmažodžiai dažniausiai vartojami reciprokinėms situacijoms perteikti, tačiau ypatingais atvejais galima ir absoliuti vartoseną, kaip, pavyzdžiui:

42. *<...> kuris nors labiau susinervina, <...>, žodžiuojasi, <...>. (jg balsas.lt)*

Rusų kalboje vartosenos situacija su šių sangražinių veiksmažodžių ekvivalentais yra visai kitokia. Čia atitikmenims *lajat'sja* ir *branit'sja* kur kas dažniau būdinga absoliuti vartoseną, sudaranti net 68% visų išanalizuotų vartojimo atvejų. Atsižvelgdami į tokius statistinius duomenis, mes šiuos rusų kalbos ekvivalentus priskirsime antrajai, arba tarpinei, atrinktų sangražinių

veiksmazodžių vartosenos grupei, išlaikančiai labai trapią ribą su trečiaja mūsų išskirta vartosenos grupe – dažniausiai deobjektinę reikšmę turinčiais sangražiniais veiksmazodžiais.

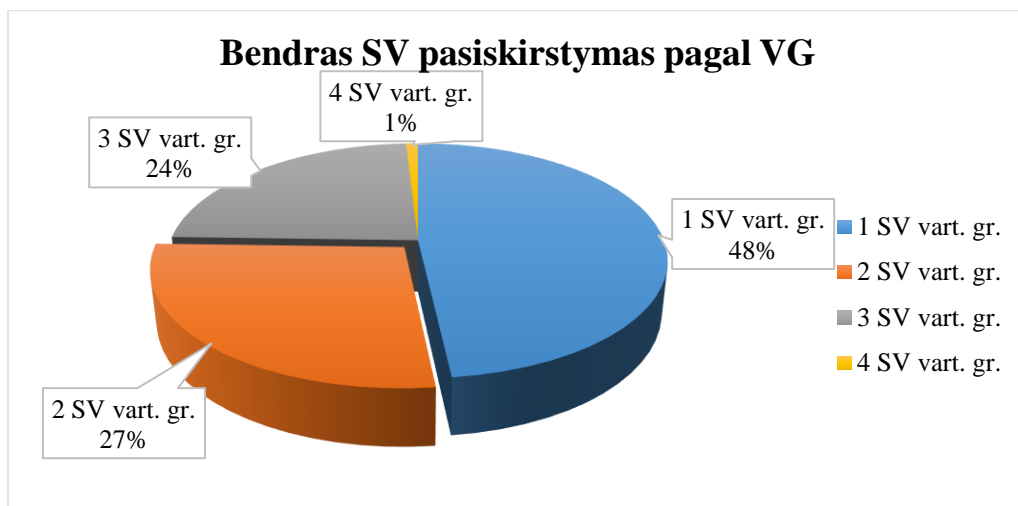
Kad skaitytojui būtų lengviau analizuoti ir perprasti mūsų aprašytą tyrimo metu surinktų duomenų analizę, pateiksime trumpą jos apžvalgą. Taigi mūsų išskirti keturi semantiniai sangražinių veiksmazodžių tipai patenka į skirtingų vartosenos grupių sudėtį. Pirmajai sangražinių veiksmazodžių vartosenos grupei, turinčiai dažniausiai reciprokinę reikšmę, priklauso nemaža dalis visų mūsų išskirtų semantinių tipų sangražinių veiksmazodžių, iš viso 53: 30 lietuvių kalbos sangražinių veiksmazodžių ir 23 jų rusų kalbos ekvivalentai. Iš pirmojo semantinio tipo į šią vartosenos grupę pateko tokie veiksmazodžiai: *apsikabinti / obnimat'sja, bučiuotis / celovat'sja, glėbesčiuotis / obnimat'sja, myluotis / milovat'sja* (8 leksiniai vienetai). Pirmajai sangražinių veiksmazodžių vartosenos grupei taip pat priklauso didžioji dalis antrajam semantiniam sangražinių veiksmazodžių tipui, turinčiam tam tikro socialinio kontakto reikšmę, priklausančių veiksmazodžiai, tokių kaip: *labintis / privetstvovat'sja, matytis / videt'sja, susitikti / vstretit'sja, susitaikyti / pomirit'sja, užsiprašyti / zaprosit'sja* (10 leksinių vienetų). Iš trečiojo semantinio tipo, kuriam priskirti turintys agresyvaus fizinio elgesio arba tiesiog tam tikro fizinio kontakto reikšmę sangražiniai veiksmazodžiai, pirmajai vartosenos grupei priklauso šie veiksmazodžiai: *alkūniuotis / bit'sja loktjami, bartis* (tik lie. variantas), *galinėtis / sxvatit'sja, grūstis* (tik lie. variantas), *imtis; susiimti / sxvatit'sja, kapotis* (tik lie. variantas), *kultis / vozit'sja, luptis / lupit'sja, pliektis / xlestat'sja, rungtis* (tik lie. variantas), *snukiuotis / bit'sja po morde, spaustis* (tik lie. variantas), *varžytis / sostjazat'sja*, taip pat rusų kalbos ekvivalentas *pixat'sja* (lie. stumdytis). Iš viso į pirmąją vartosenos grupę pateko 24 trečiojo semantinio tipo sangražiniai veiksmazodžiai – 14 lietuvių kalbos sangražinių veiksmazodžių ir 10 rusų kalbos ekvivalentai. Iš paskutiniojo semantinio tipo, kuriam buvo priskirti agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę turintys sangražiniai veiksmazodžiai, į pirmąją vartosenos grupę pateko tokie veiksmazodžiai, kaip: *ėstis / gryzt'sja, graužtis / gryzt'sja, koneveiktis* (tik lie. variantas), *pjautis / gryzt'sja, rietis / gryzt'sja, vaidytis* (tik lie. variantas), *žodžiuotis* (tik lie. variantas). Iš viso į pirmąją vartosenos grupę pateko 11 ketvirto semantinio tipo sangražinių veiksmazodžių – 7 lietuvių kalbos sangražiniai veiksmazodžiai ir 4 rusų kalbos ekvivalentai.

Antroji sangražinių veiksmazodžių vartosenos grupė pasižymi kur kas mažesniu, jai priklausančių veiksmazodžių skaičiumi. Ją, kaip ir pirmąją, sudaro visų keturių semantinių tipų veiksmazodžiai. Iš viso į šios grupės sudėtį įeina 30 sangražinių veiksmazodžių – 14 lietuvių kalbos sangražinių veiksmazodžių ir 16 rusų kalbos ekvivalentų. Į šią grupę nepateko nei vienas pirmajam semantiniam tipui priklausančiam sangražiniam veiksmazodžiui. Šiai grupei priklauso vos vienas antrojo semantinio tipo sangražinis veiksmazodis, skirtas apibūdinti tam tikram socialiniam kontaktui, -

sveikintis / zdorovat'sja (2 leksiniai vienetai). Akivaizdu, kad šios vartosenos grupės branduolį sudaro du paskutiniai sangražinių veiksmažodžių tipai. Vienas jų – tai trečiasis, fizinio kontakto reikšmę turintis tipas, iš kurio į antrąją vartosenos grupę pateko šie sangražiniai veiksmažodžiai: *baksnotis / kolot'sja, boksuotis / boksirovat'sja, daužytis / udarjat'sja, grumtis / borot'sja, tesnit'sja* (lie. grūstis), *kautis / sražat'sja, kumščiuotis / bit'sja kulakami, muštis / bit'sja, peštis* (tik lie. variantas), *udarjat'sja* (lie. smūgiuotis), *tesnit'sja* (lie. spaustis), *stumdytis / tolkat'sja, talžytis / kološmatit'sja*. Iš paskutinio ketvirtojo semantinio tipo, turinčio agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę, į „tarpinės“ sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupę pateko tokie veiksmažodžiai, kaip: *rugat'sja* (lie. bartis), *bylinėtis / sudit'sja, erzintis / kirkintis* (tik lie. variantas), *pravardžiuotis* (tik lie. variantas), *lajat'sja / rugat'sja* (lie. žodžiuotis). Taigi iš paskutinių semantinių sangražinių veiksmažodžių tipų į antrąją, arba „tarpinę“, vartosenos grupę pateko 28 sangražiniai veiksmažodžiai – 13 lietuvių kalbos sangražinių veiksmažodžių ir 15 jo rusų kalbos ekvivalentų.

Paskutinės dvi sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupės dar mažesnės nei dvi pirmosios. Trečiąją vartosenos grupę, kuriai priklauso dažniausiai deobjektinę reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai, sudaro 26 sangražiniai veiksmažodžiai, priskiriami dviems paskutiniams tokių veiksmažodžių tipams – turintiems fizinio kontakto ir agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę. Iš trečiojo semantinio tipo į šią sangražinių veiksmažodžių grupę pateko 16 leksinių vienetų – 7 lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai ir 9 rusų kalbos ekvivalentai. Tai tokie veiksmažodžiai, kaip: *badytis / bodat'sja, draskytis / carapat'sja, gnaibytis / ščipat'sja, kandžiotis / kusat'sja, klevat'sja* (lie. kapotis), *drat'sja* (lie. peštis), *spardytis / brykat'sja; ljagat'sja; pinat'sja, spjaudytis / plevat'sja, žnaibytis / ščipat'sja*. Iš paskutinio ketvirto semantinio sangražinių veiksmažodžių tipo į trečiąją vartosenos grupę pateko 10 leksinių vienetų – 2 lietuvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai ir 8 rusų kalbos ekvivalentai. Taigi šiai vartosenos grupei priklauso tokie agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai, kaip: *draznit'sja* (lie. erzintis / kirkintis), *lajat'sja* (lie. koliaotis), *branit'sja* (lie. koneveiktis), *keiktis / rugat'sja* ir *čertyxat'sja, plūstis / branit'sja, obzyvat'sja* (lie. pravardžiuotis), *rugat'sja; branit'sja* (lie. žodžiuotis). Paskutinei, tik deobjektinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei priklauso tik vienas rusų kalbos leksinis vienetas *žeč'sja*.

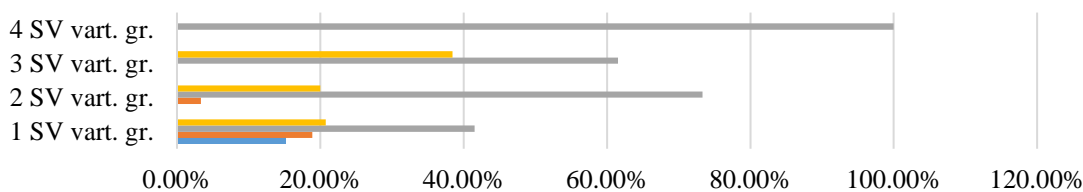
Atlikę detalią atrinktų sangražinių veiksmažodžių analizę, galime susidaryti bendrą tokių veiksmažodžių vartosenos tendencijų vaizdą abiejose kalbose, kuris atrodo taip:

Iš aukščiau pateiktos diagramos su susistemintais statistiniais duomenimis matome, kad beveik pusei tyrimo metu atrinktų sangrąžinių veiksmažodžių dažniausiai būdinga reciprokinė vartosena. Antroji „tarpinės“ vartosenos grupė, pasižyminti ryškiausiu reciprokinės ir deobjektinės sangrąžinės reikšmės persiklojimu, bene perpus mažesnė už pirmąją, tačiau išlaiko vos 3% skirtumą lyginant su trečiąja sangrąžinių veiksmažodžių vartosenos grupe. Remdamiesi tokiais statistiniais duomenimis, galime daryti prielaidą, kad riba tarp „tarpinės“ ir dažniausiai deobjektinę reikšmę turinčių sangrąžinių veiksmažodžių vartosenos grupės yra labai trapi – dalis antrajai vartosenos grupei priklausančių veiksmažodžių palapsniui linksta prie absoliučios vartosenos. Toliau žvelgiant į gautus statistinius duomenis, akivaizdu, kad „grynai“ deobjektinė vartosena galima tik išimtiniais atvejais.

Atlikto atrinktų sangrąžinių veiksmažodžių tyrimo metu mus domino ne tik bendros jų vartosenos tendencijos abiejose kalbose, bet ir tai, koks jų santykis su konkrečiais semantiniais tipais? Kokie semantiniai tipai sudaro mūsų išskirtas vartosenos grupes? Kurie iš jų dominuoja? O kurie lieka periferiniai? Į šiuos klausimus padės atsakyti antroji, atlikto tyrimo metu sudaryta statistinių duomenų lentelė:

Bendras SV pasiskirstymas pagal ST ir VG

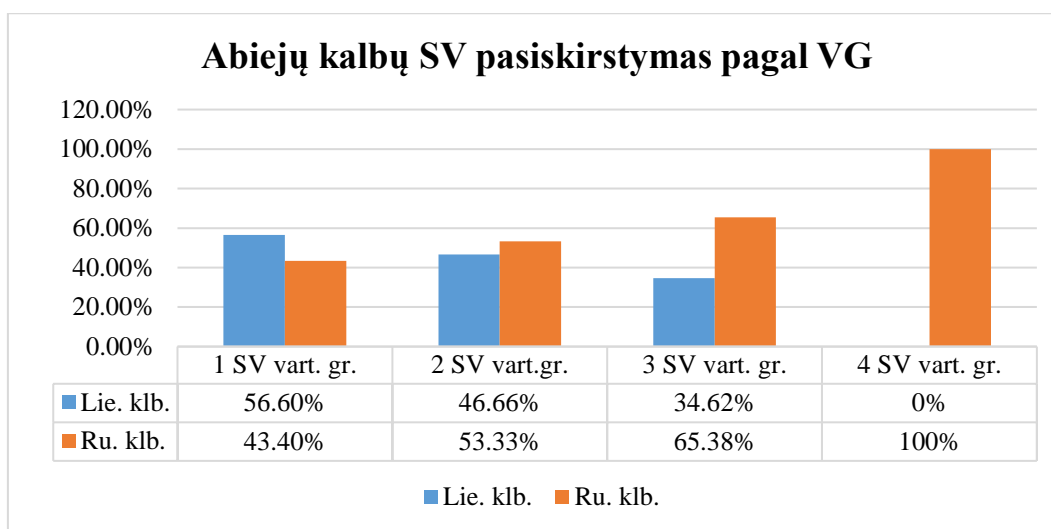

	1 SV vart. gr.	2 SV vart. gr.	3 SV vart. gr.	4 SV vart. gr.
■ 4 SV sem. t.	20.75%	20%	38.46%	0%
■ 3 SV sem. t.	41.50%	73.33%	61.54%	100.00%
■ 2 SV sem. t.	18.86%	3.33%	0%	0%
■ 1 SV sem. t.	15.09%	0%	0%	0%

■ 4 SV sem. t. ■ 3 SV sem. t. ■ 2 SV sem. t. ■ 1 SV sem. t.

Remdamiesi aukščiau pateiktos statistinių duomenų lentelės duomenimis, galime teigti, kad, keičiantis vartosenos pobūdžiui (kai nuo reciprokinės vartosenos palaiapsniui pereinama prie absoliučios), išskirtų semantinių sangražinių veiksmažodžių tipų skaičius sparčiai mažėja. Pavyzdžiui, pirmąją vartosenos grupę sudaro visi keturi semantiniai sangražinių veiksmažodžių tipai, o paskutiniją – tik vienas, apimantis turinčius agresyvaus fizinio elgesio arba tiesiog fizinio kontakto reikšmę sangražinius veiksmažodžius. Beje, šis trečiasis, atrinktų veiksmažodžių semantinis tipas dominuoja visose keturiose vartosenos grupėse. Šiam semantiniam tipui priskirti sangražiniai veiksmažodžiai dvigubai dažniau vartojami reciprokinėms situacijoms reikšti nei, pavyzdžiui, ketvirtąjį semantinio tipo sangražiniai veiksmažodžiai, turintys agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę. Be to, vienintelį trečiąjį semantinį tipą galima sieti su „grynai“ deobjektine sangražine reikšme. Toliau analizuodami gautus statistinius duomenis, matome, kad iš visų semantinių atrinktų veiksmažodžių tipų abiejose kalbose išsiskiria pirmasis, apimantis tam tikras meilės ir draugiškumo apraiškas apibūdinančius sangražinius veiksmažodžius. Abiejose kalbose šiam tipui būdinga tik reciprokinė vartosenos. Dviejų likusių atrinktų veiksmažodžių vartosenos grupių – „tarpinės“ ir dažniausiai turinčios deobjektinę sangražinę reikšmę – branduolį sudaro trečiajam ir ketvirtajam semantiniam tipui priklausantys sangražiniai veiksmažodžiai. Į „tarpinės“ vartosenos sudėtį įeinantis antrasis semantinis sangražinių veiksmažodžių, skirtų apibūdinti kokiam nors socialiniam kontaktui, tipas užima maždaug 3% ir lieka periferinis.

Susidarę bendrą sangražinių veiksmažodžių vartosenos tendencijų bei jų semantinių tipų pasiskirstymo pagal išskirtas vartosenos grupes vaizdą abiejose kalbose, dabar pereisime prie trumpos kiekvienos kalbos gautų duomenų gretinamosios analizės. Ją pradėsime nuo bendro sangražinių veiksmažodžių pasiskirstymo pagal išskirtas vartosenos grupes aptarimo kiekvienoje kalboje. Tai padaryti bus lengviau, remiantis žemiau pateiktos lentelės statistiniais duomenimis:

Iš trečiosios statistinių duomenų lentelės matome, kad lietuvių kalbos sangražiniams veiksmažodžiams dažniau būdinga reciprokinė vartoseną lyginant su rusų. Tai vienintelė vartosenos grupė, kurioje lietuvių kalba dominuoja. Likusiose trijose sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupėse aukštesni statistiniai rodmenys būdingi rusų kalbai. Mažiausias skirtumas pastebimas tarp antrosios, arba „tarpinės“, abiejų kalbų sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupės (maždaug 7%). Palaipsniui pereinant prie dažniausiai absoliučios vartosenos (trečios vartosenos grupės), lietuvių kalbos statistiniai rodikliai ima sparčiai kristi žemyn, o ties galutiniu tašku (paskutiniąja vartosenos grupe) išvis išnyksta. Taigi lietuvių kalbos sangražiniams veiksmažodžiams nėra būdinga tik absoliuti vartoseną, ką galime pasakyti apie rusų kalbą. Joje pastebimas ryškus reciprokinės ir deobjektinės reikšmės persiklojimas, nuo kurio vis dar nepavyksta atsiriboti.

Siekdami susidaryti kuo platesnę ir aiškesnę tiriamų sangražinių veiksmažodžių vartosenos tendencijų vaizdą kiekvienoje kalboje, dabar apžvelgsime kiekvienos išskirtos tokių veiksmažodžių vartosenos grupės santykį su keturiais semantiniais tipais, kuriems jie priklauso.⁷ Šią apžvalgą pradėsime nuo pirmosios sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupės aptarimo lietuvių ir rusų kalbose. Vėliau, palaipsniui pereidami prie kitų vartosenos grupių, pateiksime tolimesnę gautų statistinių duomenų analizę, kurios metu paaiškės pagrindinis vartosenos skirtumas, būdingas abiejų analizuojamų kalbų sangražiniams veiksmažodžiams.

Pirmoje lentelėje pateikti statistiniai duomenys dar sykį įrodo, kad lietuvių kalbos sangražiniams veiksmažodžiams dažniau būdinga reciprokinė vartoseną nei rusų. Pirmųjų dviejų semantinių atrinktų veiksmažodžių tipų duomenys abiejose kalbose sutampa. Skirtumas tarp abiejų kalbų išryškėja trečiojo ir ketvirtojo sangražinių veiksmažodžių semantinio tipo vartojimo atveju. Iš to galima daryti išvadą, kad rusų kalbos sangražiniams veiksmažodžiams, turintiems agresyvaus

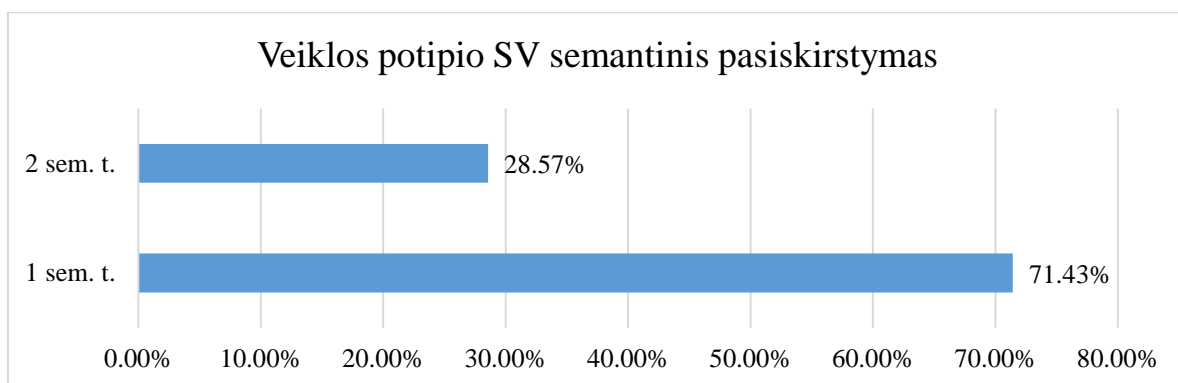
⁷ Statistinių duomenų lentelės pateiktos Priede Nr. 2

fizinio ar verbalinio elgesio reikšmę, rečiau būdinga reciprokinė, arba daugiskaitinė, vartoseną nei lietuvių. Iš antroje lentelėje (žr. Priedas Nr. 2) pavaizduotų statistinių duomenų matome, kad tiek lietuvių, tiek rusų kalbai būdingas panašus „tarpinės“ sangražinių veiksmažodžių vartosenos laipsnis. Vienintelis skirtumas tarp abiejų kalbų pastebimas trečiajame atrinktų sangražinių veiksmažodžių semantiniame tipe, kur rusų kalbos statistiniai rodmenys šiek tiek aukštesni nei lietuvių (6,77%).

Trečia atrinktų sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupė pateikia šiek tiek kitokį vaizdą abiejose kalbose (žr. Priedas Nr. 2). Šioje grupėje akivaizdūs aukštesni rusų kalbos statistiniai rodmenys. Trečiojo sangražinių veiksmažodžių semantinio tipo, turinčio agresyvaus fizinio elgesio reikšmę, vartojimo atveju skirtumas tarp abiejų kalbų ne toks ryškus lyginant su ketvirto semantinio tipo, apimančio agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę turinčius sangražinius veiksmažodžius, vartoseną. Tokį skirtumą galima sieti su trečiajam semantiniam tipui ne tik žmogui ar gyvūnui, bet kokios nors rūšies augalui ar net daiktui būdingos savybės išryškinimu. Būtent šiame semantiniame sangražinių veiksmažodžių tipe išryškėja gyvumo / negyvumo hierarchija. Paskutinė ketvirtoji sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupė atspindi esminį abiejų kalbų skirtumą – rusų kalboje kai kurie sangražiniai veiksmažodžiai, kaip, pavyzdžiui, *žeč'sja*, gali turėti „grynai“ deobjektinę sangražinę reikšmę, ko negalime pasakyti apie lietuvių kalbą. Sangražinės konstrukcijos su šiuo veiksmažodžiu vartojimo atveju subjektas savo gebėjimą *dilginti*, *deginti* ar *svilinti* gali nukreipti tik į kitą gyvą objektą (dažniausiai žmogų), tačiau ne jam tolygų (priklausantį tai pačiai augalų karalystei ar gamtos reiškinių grupei) objektą. Minėtosios savybės / sugebėjimo turėtojas – tai, visų pirma, negyvas subjektas, kuris dažnai būna vienintelis visame, mus supančiame pasaulyje, kaip antai, *saulė* ar *ugnis*.

3. VEIKLOS POTIPIO SANGRAŽINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ ANALIZĖ // JŪ SANTYKIS SU DEOBJEKTINE SANGRAŽA

Šis mūsų praktinės dalies skyrius skirtas periferiniam deobjektinės sangražos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių analizei. Atlikto tyrimo metu buvo surinktas nedidelis tokio tipo veiksmažodžių skaičius, siekiantis vos 21 leksinį vienetą⁸. Visi surinkti, tam tikros veiklos reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai buvo suskirstyti į du pagrindinius semantinius tipus: 1) apibūdinančius namų ruošos darbus (15 leksinių vienetų); 2) turinčius rankomis atliekamo amato reikšmę (6 leksiniai vienetai). Tokį semantinį veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių pasiskirstymą galima pavaizduoti žemiau pateikta statistinių duomenų lentele:

Iš aukščiau pavaizduotos statistinių duomenų lentelės matome, kad pirmajam semantiniam tipui priklauso net pustrečio karto didesnis tyrimo metu atrinktų sangražinių veiksmažodžių, priskiriamų veiklos potipiui, skaičius. Šį semantinį tipą sudaro tokie veiksmažodžiai, kaip: *gamintis, keptis, lygintis, lopytis, mazgotis, plautis, siurbtis, skalbtis, šluotis, šveistis, tvarkytis, valytis, velėtis, virtis*. Antrajam semantiniam tipui buvo priskirta likusioji dalis atrinktų sangražinių veiksmažodžių: *austis, megztis, nertis, siuvinėtis, siūtis* ir *verptis*. Šioje vietoje dar sykį akcentuosime, kad abiejų semantinių tipų sangražiniai veiksmažodžiai būdingi ne tik lietuvių, bet ir latvių kalbai (*velēties* 'skalbtis', *lāpīties* 'lopytis'). Juos, remdamiesi E. Geniušienės XIX a. pab. aprašyta „Sangražinių veiksmažodžių tipologija“, galime prilyginti vadinamiesiems „naudininkiniams“ sangražiniams veiksmažodžiams (ang. *dative transitive reflexives*), turintiems naudos sau reikšmę, kaip antai, *nusipirkti* ar *įsigyti*. Kaip ir pamatinis veiksmažodis, iš kurio jis padaromas, „naudininkinis“ sangražinis veiksmažodis išlaiko sintaksinę tranzityvumo kategoriją, pavyzdžiui:

1. *ar siuvasi Karina vestuvinę suknelę? (respublika.lt)*
2. *<...> nemaža dalis jo rinkėjų vis dar skalbiasi baltinius <...> vandens kolonėlėje. (delfi.lt)*

⁸ Visų veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių sąrašas pateiktas Priede Nr. 3

Semantiniu ir sintaksiniu požiūriu abi aukščiau pateiktos sangražinės konstrukcijos (1) ir (2) yra tapačios. Abiejose konstrukcijose objektas turi sintaksinį žymėjimą, ko negalime pasakyti apie įprastą deobjektinę sangražinę konstrukciją, be to, jose pabrėžiamas tam tikras subjekto atliekamas užsiėmimas – skalbimas ir siuvimas. Čia galima pridurti, kad sintaksinę išraišką turintis objektas tik išryškina atliekamos veiklos sau reikšmę. Pavyzdžiui, vartodami sangražinę konstrukciją (1), suvokiame, kad subjektas vestuvinę suknelę siuvasi tik sau, o ne kam nors kitam.

Neretai tokios sangražinės konstrukcijos kaip (1) ir (2) papildomos sangražiniu įvardžiu „sau“, dar ryškiau pabrėžiančiu gaunamos naudos sau reikšmę:

3. *ir mezgasi sau tinklus, <...>. (biblioteka.gindia.lt)*

Tuo atveju, kai „naudininkiniam“ tipui priskiriami sangražiniai veiksmažodžiai imami vartoti be jiems įprasto objekto ir sangražinio įvardžio „sau“ (įsigali absoliuti vartosena), jie, visų pirma, įgyja naują reikšmę. Toks sangražinis veiksmažodis jau nebeturi konkrečios nuorodos į tam tikrą subjekto atliekamą užsiėmimą, kaip antai, siuvimasi ar mezgimasi, - jis apibūdina tam tikrą veiksmo atlikėjo kasdieninę veiklą. Taigi įgijęs naują reikšmę ir pasižymintis absoliučia vartosena, toks sangražinis veiksmažodis jau priklauso deobjektiniam sangražos tipui ir dėl savo marginalaus paplitimo įvairiose pasaulio kalbų gramatinėse sistemose yra traktuojamas kaip atskiras šio sangražos tipo potipis. Dabar pateiksime keletą sangražinių konstrukcijų su veiklos potipiui priskiriamais sangražiniais veiksmažodžiais pavyzdžių:

4. *ana šluojasi – bus svečiai. (LKŽ)*

5. *Pats velėjos – pats virėsi. (LKŽ)*

Nors abi aukščiau pateiktos sangražinės konstrukcijos (4) ir (5), apibūdinančios konkrečią subjekto atliekamą veiklą, turi identišką sintaksinę išraišką, tačiau semantiniu atliekamos veiklos požiūriu jos nėra visiškai vienodos. Vartodami antrąją sangražinę konstrukciją (5), turime omenyje, kad subjekto atliekama veikla yra skirta tik jo reikmėms ar interesams. Šiuo atveju konkrečia nuoroda tampa pažymimasis įvardis „pats“. Pirmosios sangražinės konstrukcijos vartojimo atveju (4) nėra visiškai aišku, ar subjektas atlieka tam tikrą veiklą tik sau? O gal jo atliekama veikla susijusi ir su kitais? Tą patį galime pasakyti ir tokiu atveju, kaip:

6. *jis eina į darbą, o moterys namie audžiasi (LKŽ).*

Sangražinės konstrukcijos (6) kaip ir aukščiau minėtosios (4) vartojimo atveju subjektas užsiima audimosi arba šlavimosi veikla, tačiau nėra aišku, ar ji skirta tik jo naudai. Atsižvelgdami į tai, kad šių lietuvių kalbos sintaksinių konstrukcijų pagrindą sudaro sangražinis veiksmažodis, galime teigti, jog atliekama veikla, visų pirma, yra nukreipta į patį veiksmo atlikėją arba subjektą.

Dėl šios priežasties audimosi ne tik sau, bet ir kitiems reikšmė tokio tipo sangražinėse konstrukcijose lieka periferine.

Aptarę veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių pagrindinius definicinius požymius bei jų sąsają su „naudininkiniu“, arba netiesioginiu, sangražos tipu, dabar trumpai užsiminsime apie rusų kalbai būdingą situaciją. Kadangi ši kalba neturi „naudininkiniam“, arba netiesioginiam, sangražos tipui priklausančių veiksmažodžių, išvis negalime kalbėti apie deobjektinio veiklos potipio egzistavimą rusų kalboje. Joje tokie sangražiniai veiksmažodžiai, kaip, *stiratsja* ar *šitsja*, dažniausiai vartojami kokiai nors subjekto savybei, kuris įprastai yra negyvas, išryškinti, arba neveikiamajai rūšiai perteikti, pavyzdžiui:

7. *novoe beljo xorošo stiraetsja. (vziato iz slovarja Ožegova)*
[nauji baltiniai gerai skalbiasi] (paimta iš Ožegovo žodyno)
8. *takoj kovrik šjotsja inače. (L. Banakina)*
[toks kilimėlis siuvamas kitaip]

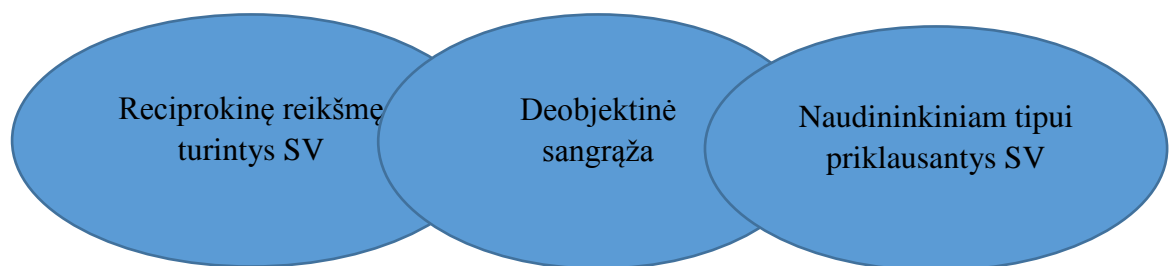
Vienintelis sutapimas tarp abiejų kalbų – tai sangražinio rusų kalbos veiksmažodžio *ubiratsja* (lie. tvarkytis) vartojimas:

9. *<...>, što ona sidit doma, gotovit i ubiraetsja. (perepiska v icq)*
[<...>, kad ji sėdi namuose, gamina ir tvarkosi] (susirašinėjimas į icq)

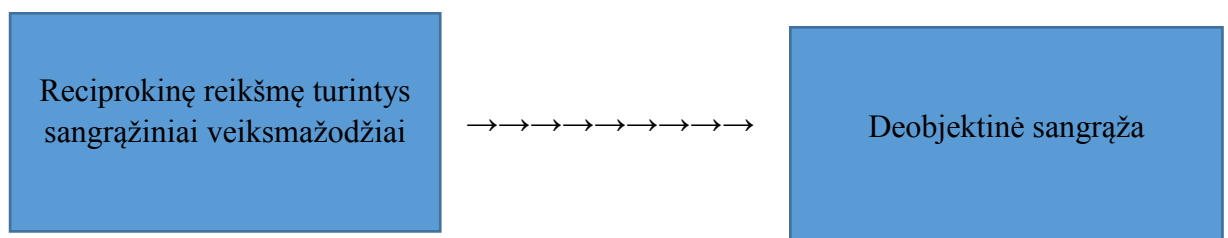
Abiejose kalbose šis sangražinis veiksmažodis skirtas tam tikrai veiklai, atliekamai namuose (tvarkymuisi), apibūdinti. Rusų kalboje šiam veiksmažodžiui būdinga „tvarkymosi“, „valimosi“, „švarinimosi“ reikšmė nėra pagrindinė ir vartojama tik šnekamojoje kalboje. Iš to galime daryti prielaidą, kad rašytinėje rusų kalboje sangražinis veiklos potipis išvis neegzistuoja. Išimtiniais atvejais jis galimas tik šnekamajame kalbiniame variante ir tikriausiai yra sąlygojamas arealinio aspekto. Kita vertus, sangražinį lietuvių kalbos veiksmažodį *tvarkytis* ir jo rusų kalbos ekvivalentą *ubiratsja* galima priskirti natūraliajai sangražai, apimančiai metoniminius, vadinamuosius „dalinio objekto“, santykius (Holvoet 2017, 63). Siekiant perteikti kambario, viso namo ar net aplink jį esančios teritorijos „tvarkymosi“ reikšmę, šis veiksmažodis abiejose kalbose vartojamas be aiškaus objekto (9). Toks minėtojo lietuvių kalbos sangražinio veiksmažodžio ir jo rusų kalbos ekvivalento priskyrimas natūraliajai, metoniminei, arba „dalinio objekto“, sangražai leidžia užtikrintai teigti, kad rusų kalboje deobjektinės sangražos veiklos potipis neegzistuoja nei rašytiniame, nei šnekamajame jos variante.

4. RECIPROKINĘ IR VEIKLOS REIKŠMĘ TURINČIŲ SANGRAŽINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SANTYKIO SU DEOBJEKTINE SANGRAŽA APIBENDRINIMAS (semantinių žemėlapių pagrindu)

Atlikę viso tyrimo metu atrinktų, reciprokinę ir tam tikros veiklos reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių analizę, galime susidaryti šiems veiksmažodžiams būdingą semantinio persiklojimo ir raidos tendencijų vaizdą nagrinėtose kalbose. Lietuvių kalboje deobjektinės sangražos formavimasis susijęs su dviem analizuotais tokių veiksmažodžių tipais: turinčiu reciprokinę (tarpusavio) ir „naudos sau“ reikšmę. Šį sangražos persiklojimą galime pavaizduoti taip:

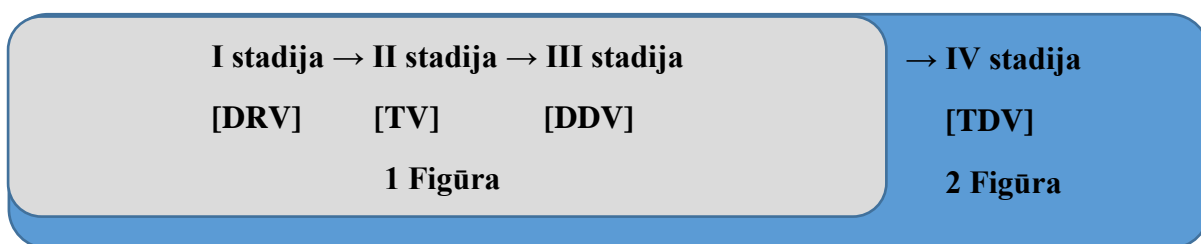

Semantinio persiklojimo ir raidos požiūriu rusų kalboje deobjektinės sangražos situacija šiek tiek kitokia. Ją galime iliustruoti taip:

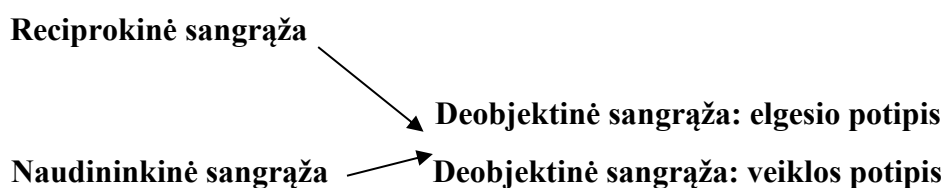
Iš aukščiau pateikto brėžinio matome, kad rusų kalboje deobjektinė sangraža palaipsniui išsirutuliojo iš reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių. Kadangi šioje kalboje nėra „naudininkinio“ sangražos tipo, veiklos potipis joje išvis neegzistuoja. Taigi deobjektinės sangražos raida lietuvių kalboje yra kur kas artimesnė latvių nei rusų kalbai. Atsižvelgdami į tai, kad lietuvių kalboje deobjektinę sangražą sudaro dviejų skirtingų sangražinių veiksmažodžių tipų persiklojimas, galime teigti, kad šioje kalboje, kaip ir latvių, deobjektinės sangražos tipo formavimasis buvo netgi sudėtingesnis lyginant su rusų kalba. Minėtųjų dviejų tipų sangražinių veiksmažodžių persiklojimas lietuvių kalboje taip pat paaiškina tolimesnę reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių stadiją, pasiektą rusų kalboje (žr. sngr. vksm. *žeč'sja* 37-38 psl.). Kad skaitytojui būtų lengviau prisiminti reciprokinę reikšmę turintiems sangražiniams veiksmažodžiams būdingas vartosenos tendencijas abiejose kalbose, mes jas pavaizduosime kaip tam tikras raidos stadijas. Pirmąją raidos stadiją atitiks dažniausiai reciprokinė (DRV), antrąją – „tarpinė“ (TV), trečiąją –

dažniausiai deobjektinė (DDV), arba absoliuti, ketvirtąją – „grynai“ deobjektinė, arba tik absoliuti, vartosena (TDV). Taigi reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių pasiektas raidos stadijas kiekvienoje iš nagrinėtų kalbų galima pavaizduoti taip:

Mūsų nubrėztame brėžinyje pirmoji Figūra vaizduoja vadinamųjų „reciprokų“ pasiektas raidos stadijas lietuvių, o antroji – rusų kalboje.

Nepaisant visų įvardytų skirtumų, abiejose kalbose deobjektinė sangraža išsivystė iš reciprokinės sangražinės reikšmės, o tam tikrą veiklą apibūdinantys sangražiniai veiksmažodžiai lietuvių kalbos deobjektinės sangražos „turinyje“ užima tik periferinę vaidmenį kaip deobjektinės sangražos potipis. Dėl šios priežasties galime nubrėžti jau paskutinę semantinę schemą, atspindinčią deobjektinės sangražos raidą ne tik lietuvių, bet latvių kalbose, kuri atrodo taip:

Iš aukščiau pateiktos semantinės schemos matome, kad lietuvių ir latvių kalbose deobjektinė sangraža turi du potipius – elgesio ir veiklos, atitinkamai išsivysčiusius iš reciprokinės ir naudininkinės sangražos tipų. Pagrindinis tokių sangražinių veiksmažodžių perėjimo prie deobjektinės sangražinės reikšmės ypatumas – tai absoliuti vartosena.

IŠVADINĖ DALIS

Atlikę viso tyrimo metu surinktos medžiagos analizę, galime suformuluoti šiuos apibendrinimus:

abiejose nagrinėtose kalbose reciprokinę (tarpusavio) reikšmę turintys veiksmažodžiai pasižymi skirtingo laipsnio deobjektine vartosena: rusų kalboje, turinčioje didesnę reciprokinę veiksmažodžių skaičių, tokia vartosena yra dažnesnė lyginant su lietuvių;

reciprokiniai veiksmažodžiai, įprastai žymintys tam tikras meilės ir draugystės apraiškas bei įvairius socialinius kontaktus, abiejose kalbose priklauso dažniausiai reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių vartosenos grupei;

agresyvų fizinį elgesį arba tam tikrą fizinį kontaktą apibūdinantiems reciprokiniams veiksmažodžiams, taip pat reciprokams, turintiems agresyvaus verbalinio elgesio reikšmę, abiejose kalbose būdinga dažniausiai deobjektinė vartosena;

tam tikrais atvejais agresyvų fizinį elgesį nusakantys reciprokiniai veiksmažodžiai pasižymi vien tik deobjektine vartosena (tokie atvejai sutinkami tik rusų kalboje);

rusų kalboje deobjektinė sangraža yra labiau išvystyta dėl to, kad: 1) šioje kalboje yra daugiau veiksmažodžių, turinčių dažniausiai deobjektinę, arba vien tik deobjektinę funkciją; 2) leksinės bazės atžvilgiu deobjektinė sangraža šioje kalboje jau labiau atsietą nuo reciprokinio tipo, iš kurio ji atsirado;

lietuvių kalboje, turinčioje naudininkinių sangražinių veiksmažodžių, pasitaiko vartojimo atvejų, kai „autobenefaktyvinis“ atspalvis būna nublukęs – šiuo atveju galima teigti, kad tokie veiksmažodžiai sudaro silpnai išvystytą „veiklos“ deobjektinę sangražą;

„veiklos“ deobjektinei sangražai priklausantys veiksmažodžiai būdingi tik lietuvių ir latvių kalboms;

kadangi rusų kalba neturi „naudininkinio“, arba netiesioginio, sangražos tipo, periferinis deobjektinės sangražos potipis, apibūdinantis tam tikrą veiklą, joje išvis neegzistuoja;

panašiai kaip ir „naudininkiniai“, taip ir veiklos potipiui priklausantys sangražiniai veiksmažodžiai tam tikrais vartojimo atvejais turi aiškiai išreikštą subjekto atliekamos veiklos savo reikmėms ar interesams reikšmę (pažymimojo įvardžio vartojimo atvejis);

nors tuo atveju, kai nėra aiškios gramatinės skirties, galima teigti, jog subjekto atliekama veikla gali būti skirta ne tik sau, bet ir kitiems, atsižvelgus į sangražiniam veiksmažodžiui būdingą

esminį bruožą, - veiksmas nukreipiamas į jo atlikėją, šį semantinį bruožą galima laikyti tik periferiniu;

abiejose nagrinėtose kalbose deobjektinė sangraža išsivystė iš reciprokinę sangražinę reikšmę turinčių veiksmažodžių;

vienintelis deobjektinės sangražos raidos skirtumas – tai jos ir veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių semantinis persiklojimas lietuvių kalboje;

remiantis šiuo aspektu, galima teigti, kad lietuvių kalbos deobjektinės sangražos raida kur kas artimesnė latvių nei rusų kalbai.

LITERATŪROS IR NAUDOTŲ ŠALTINIŲ SĄRAŠAS:

1. Ambrazas, V., Sližienė, N., Valeckienė, A., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika, II tomas*. Vilnius: „Mintis“.
2. Ambrazas, V., 2005: *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 287-288.
3. Geniušienė, E., 1987: *The Typology of Reflexives*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
4. Geniušienė, E., 2007: Reciprocal and reflexive constructions in Lithuanian (with references to Latvian). In: Nedjalkov, V., ed., *Reciprocal constructions, vol. 1*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 633-673.
5. Givon, T., 2007: On the Relational Properties of Passive Clauses: A Diachronic Perspective, in: Z. E. Fernández, S. Wichmann, C. Chamoreau, and A. A. González, eds., *Studies in Voice and Transitivity*. München: Lincom Europa, 19-32.
6. Haspelmath, M., 2003: The Geometry of Grammatical Meaning: Semantic Maps and Cross-Linguistic Comparison. In: Tomasello, M., ed., *The New Psychology of Language, vol. 2*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 211-242.
7. Heaton, R., 2017: *A typology of Antipassives, with Special Reference to Mayan*. PhD Thesis, University of Hawai‘i at Mānoa.
8. Holvoet, A., Semėnienė, L., 2004: *Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 41-53.
9. Holvoet, A., 2017: Antipassive reflexives in Latvian. In: *Baltic Linguistics*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 57-96.
10. Hopper, P., Thompson, S. A., 1980: Transitivity in Grammar and Discourse, in: *Language* 56, 251-299.
11. Janic, K., 2010: On the Reflexive-Antipassive Polysemy: Typological Convergence from Unrelated Languages, in: *Berkeley Linguistics Society, vol. 36*. Linguistics Society of America, 158-173.
12. Kemmer, S., 1993: *The Middle Voice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
13. Keinys, S., 2012: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
14. Knjazev, J., 2007: *Reciprocal constructions in Russian*. In: Nedjalkov V., ed., *Reciprocal constructions, vol. 1*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 673-709.

15. Kulikov, L., 2010. Voice typology. In: Song JJ, ed., *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 368-398.
16. Langacker, R., Mundo, P., 1975: Passives and Their Meaning. In: *Language, Vol. 51, No. 4*. United States: Linguistic Society of America, 789 -830.
17. *Latviešu literārās valodas vārdnīca (Literatūrinēs latvių kalbos žodynas)*, Prieiga internetu: <https://tezaurs.lv/lvv/>
18. Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., 2016: *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas, I tomas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 205.
19. Mel'čuk, I., 1993: The Inflectional Category of Voice: towards a more rigorous definition. In: B. Comrie & M. Polinsky, eds., *Causatives and Transitivity*. Amsterdam: John Benjamins, 1-46.
20. Naktinienė, G., Paulauskienė, A., Vitkauskas, V., 1988: „*Druskininkų tarmės žodynas*“. Vilnius: „Mokslas“, 69.
21. Ožeraitis, E., Zinkevičius, V., 2017: *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/>
22. Palmer, F., 1994: Antipassive. In: *Grammatical Roles and Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 176-200.
23. Polinski, M., 2005: Antipassive constructions. In: Haspelmath, M., Dryer MS, Gil D., Comrie B., eds., *The World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University, 438-441. Prieiga internetu: https://scholar.harvard.edu/files/mpolinsky/files/Antipassive_Constructions.pdf [žr. 2019.02.22].
24. Say, S., 2005: Antipassive –sja verbs in Russian. In: Dressler, WU, ed., *Morphology and Its Demarcations*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 253- 275.
25. Shibatani, M., 1988: Introduction, in: M. Shibatani, ed., *Passive and Voice*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 2-8.
26. Siewierska, A., 1988: The passive in Slavic. In: M. Shibatani, ed., *Passive and Voice*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 243-291.
27. Silverstein, M, 1972: Chinook Jargon: Language contact and the problem of multi-level generative systems, part I, in: *Language 48(2)*, 378-406.
28. Tsunoda, T., 1988: Antipassives in Warrunga and other Australian languages. In: M. Shibatani, ed., *Passive and Voice*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 595-651.
29. Александрова, З., 2001: *Словарь синонимов русского языка. Практический справочник*. Москва: Русский язык.

30. Ефремова, Т., 2000: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва: Русский язык.
31. *Национальный корпус русского языка*. 2003-2019. Prieiga internete: <http://www.ruscorpora.ru/>
32. *Русская корпусная грамматика*, рук. проекта В. А. Плунгиан. Prieiga internetu: <http://rusgram.ru/%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> [žiūrėta: 2018.12.17].
33. Шведова, Н., 1980: *Русская грамматика, т. I*. Москва: «Наука», 615-616.

SANTRAUKA

Deobjektinė sangraža lietuvių ir rusų kalbose

Šis darbas skirtas deobjektinės sangražos tyrimui lietuvių ir rusų kalbose. Tyrimo medžiaga tapo lietuvių kalbos reciprokinę ir veiklos reikšmę turintys sangražiniai veiksmažodžiai ir jų atitikmenys rusų kalboje: iš viso buvo surinkta 131 leksinis vienetas. Visi tyrimo metu atrinkti sangražiniai veiksmažodžiai buvo suskirstyti į tam tikrus semantinius tipus. Reciprokinės sangražinės reikšmės pagrindu išskirti semantiniai tipai buvo siejami su tam tikromis vartosenos grupėmis. Veiklos potipiui priklausantys sangražiniai veiksmažodžiai buvo lyginami su „naudininkiniais“, arba netiesioginio tipo, sangražiniais veiksmažodžiais. Šiame darbe buvo taikomi gretinamasis, leksikografinis metodai, taip pat buvo remiamasi kognityvinės lingvistikos įžvalgomis. Atlikus atrinktų sangražinių veiksmažodžių analizę, paaiškėjo, kad: 1) reciprokinę reikšmę turinčių sangražinių veiksmažodžių vartoseną neatsiejama nuo jiems būdingo semantinio tipo; 2) veiklos potipiui priklausantys sangražiniai veiksmažodžiai yra besikeičiančios vartosenos padarinys.

SUMMARY

The Deobjective Reflexive in Lithuanian and Russian Languages

In this work the research of deobjective reflexive in Lithuanian and Russian languages is presented. The materials for the study were reflexive verbs that have the reciprocal and deobjective meaning in Lithuanian language and their equivalents in Russian language: 131 lexical units which analyzed during the research. All selected during the research reflexive verbs divided into certain semantic types. On the basis of reciprocal reflexive meaning distinguished semantic types associated with certain groups of a usage. Reflexive verbs that belong to activity subtype has compared to "dative transitive", or indirect type, reflexive verbs. In this work used comparative, lexicographical methods, it was also used insights of cognitive linguistics. After the analysis of reflexive verbs in the sample, it seems that: 1) the usage of reciprocal reflexive verbs is inseparable from specific semantic type; 2) belonging to activity subtype reflexive verbs are the result of changing the usage.

РЕЗЮМЕ

Активно-безобъектное значение имеющие возвратные глаголы в литовском и русском языках

Эта работа посвящена исследованию возвратных глаголов, имеющих активно-безобъектное значение, в литовском и русском языках. Материалом исследования стали возвратные глаголы, имеющие взаимно-возвратное значение, также относящиеся к определенному подтипу деятельности, в литовском языке и их соответствия в русском: всего было проанализировано 131 лексическая единица. Во время проведенного исследования все отобранные возвратные глаголы были подразделены на определенные семантические типы. На основе взаимно-возвратного значения выделенные семантические типы были связаны с определенными группами употребления. К подтипу деятельности относящиеся возвратные глаголы сопоставлялись с «дательными транзитивными», или непрямого типа, возвратными глаголами. В этой работе были использованы сопоставительный, лексикографический методы, также дальновидности когнитивной лингвистики. После проведенного анализа возвратных глаголов выяснилось, что: 1) употребление возвратных глаголов, имеющих взаимно-возвратное значение, не отделимо от присущего им семантического типа; 2) возвратные глаголы, относящиеся к определенному подтипу деятельности, являются последствием постепенно изменяющегося употребления.

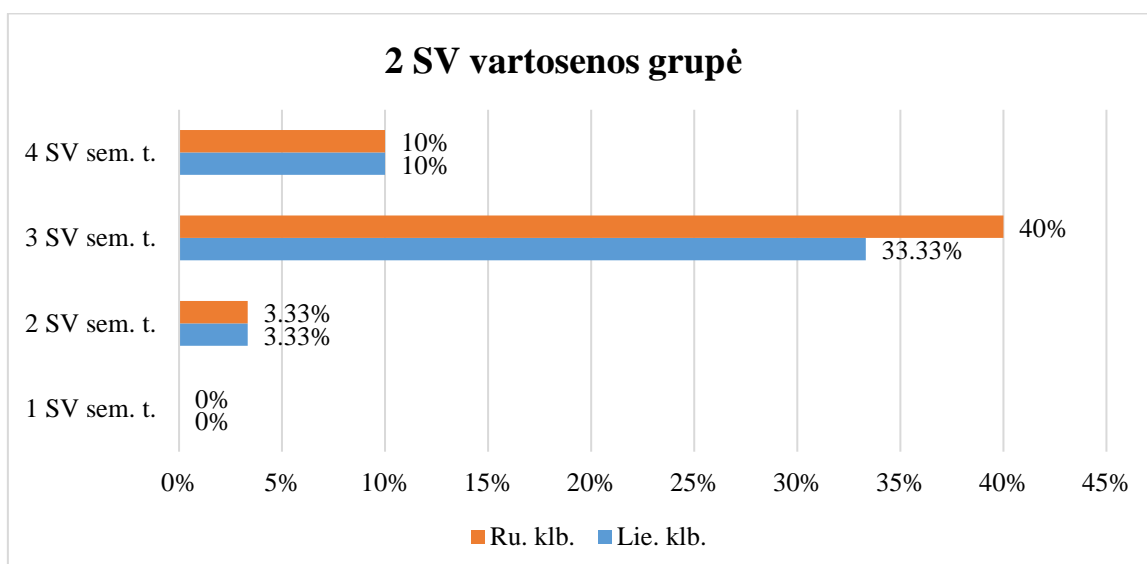
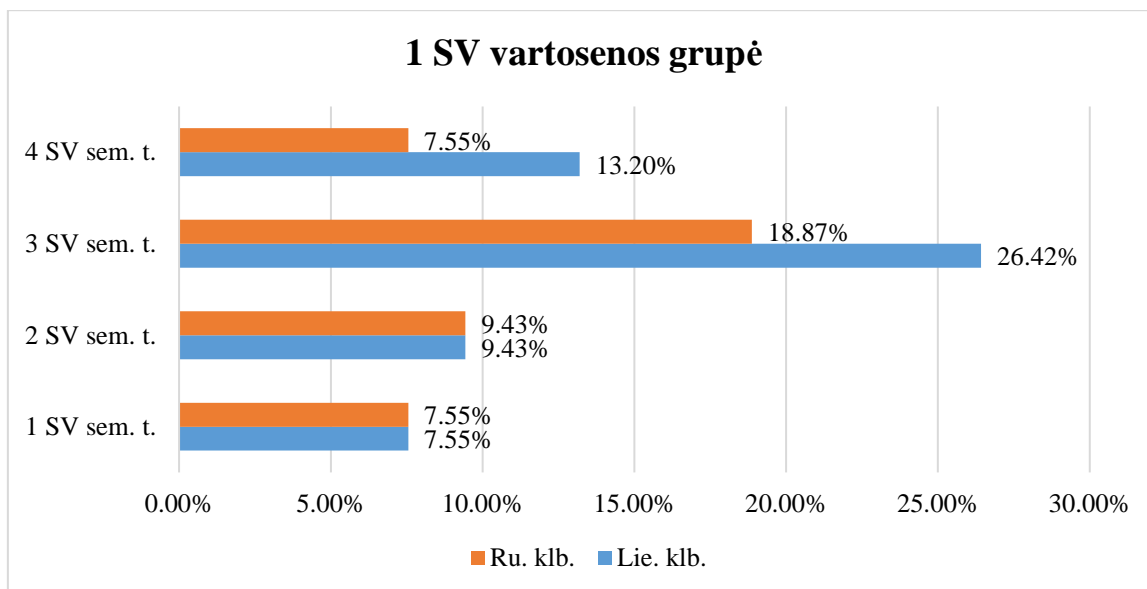
PRIEDAS Nr. 1. Susisteminti surinktos medžiagos duomenys

	Lietuvių kalbos SV	RV	AV		Rusų kalbos atitikmuo	RV	AV
1.	alkūniuotis	5	0	56.	bit'sja loktjami	4	1
2.	apsikabinti	27	3	57.	obnimat'sja	25	5
3.	badytis	8	16	58.	bodat'sja; kolot'sja	1 13	4 18
4.	baksnotis	25	12	59.	kolot'sja	13	18
5.	bartis	12	2	60.	rugat'sja; ssorit'sja	17 48	33 2
6.	bylinėtis	23	10	61.	sudit'sja	19	17
7.	boksuotis	24	21	62.	boksirovat'sja	25	25
8.	bučiuotis	17	4	63.	celovat'sja	33	17
9.	daužytis	12	9	64.	udarjat'sja	8	2
10.	draskytis	6	26	65.	carapat'sja	12	48
11.	erzintis; kirkintis	25	25	66.	draznit'sja	2	13
12.	ėstis	30	0	67.	gryzt'sja	7	2
13.	galinėtis	45	5	68.	sxvatit'sja	9	0
14.	gnaibytis	4	20	69.	šipat'sja	0	4
15.	glėbesčiuotis	30	5	70.	obnimat'sja	25	5
16.	graužtis	1	0	71.	gryzt'sja	7	2
17.	grumtis	30	10	72.	borot'sja	28	22
18.	grūstis	30	3	73.	tesnit'sja	40	10
19.	įmtis; susiimti	20	10	74.	sxvatit'sja	9	0
20.	kandžiotis	10	36	75.	kusat'sja	0	38
21.	kapotis	20	0	76.	klevat'sja	0	2
22.	kautis	30	12	77.	sražat'sja	24	26
23.	keiktis	4	26	78.	rugat'sja; čertyxat'sja	16 3	34 20
24.	koliotis	23	17	79.	lajat'sja	8	17
25.	koneveiktis			80.	branit'sja	16	34
26.	kultis	3	0	81.	vozit'sja	5	0

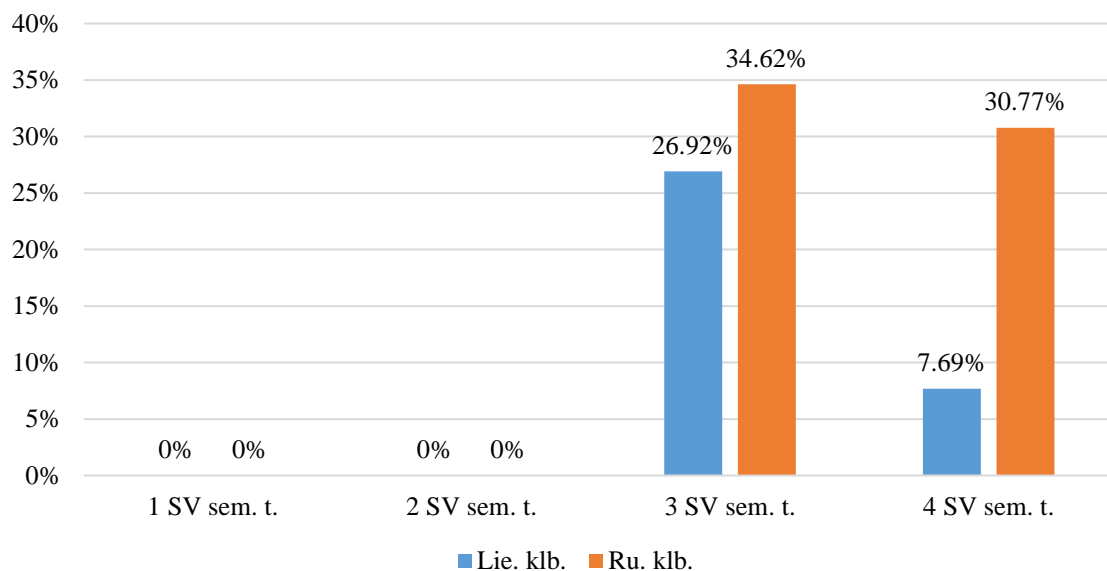
27.	kumščiuotis	28	12	82.	bit'sja kulakami	25	15
28.	labintis	30	5	83.	privetsvovat'sja	0	1
29.	luptis	3	0	84.	lupit'sja; kolotit'sja	5	0
30.	matytis	11	0	85.	videt'sja	50	0
31.	myluotis	30	5	86.	milovat'sja	6	0
32.	muštis	24	16	87.	bit'sja	24	26
33.	peštis	38	2	88.	drat'sja	19	31
34.	pjautis	30	5	89.	gryzt'sja	7	2
35.	pliektis	38	2	90.	xlestat'sja	44	6
36.	plūstis	17	23	91.	branit'sja	16	34
37.	pravardžiuotis	28	22	92.	obzyvat'sja	2	0
38.	rietis	41	4	93.	gryzt'sja	7	2
39.	rungtis	45	5	94.	sorevnovat'sja		
40.	smūgiuotis	9	18	95.	bit'sja; udarjat'sja	24	26
41.	snukiuotis	1	0	96.	bit'sja po morde	2	0
42.	spardytis	8	42	97.	brykat'sja ljagat'sja; pinat'sja	2 0 0	30 15 2
43.	spaustis	20	5	98.	tesnit'sja; žymat'sja	40	10
44.	spjaudytis	9	36	99.	plevat'sja	4	46
45.	stumdytis	22	8	100.	pixat'sja tolkat'sja	2 30	0 20
46.	susitikti	50	0	101.	vtretit'sja	35	5
47.	susitaikyti	30	0	102.	pomirit'sja	45	5
48.	sveikintis	26	14	103.	zdorovat'sja	31	19
49.	talžytis	1	1	104.	kološmatit'sja	3	2
50.	užsipašyti	1	0	105.	zaprostit'sja	7	0
51.	vaidytis	35	5	106.	ssorit'sja	48	2
52.	varžytis	42	8	107.	sostjazat'sja	19	5
53.	žnaibytis	6	34	108.	šipat'sja	0	4
54.	žodžiuotis	22	3	109.	lajat'sja;	8 17	17 33

					rugat'sja; branit'sja	16	34
55.	deginti; diliginti; svilinti	-	-	110.	žeč'sja	1	49

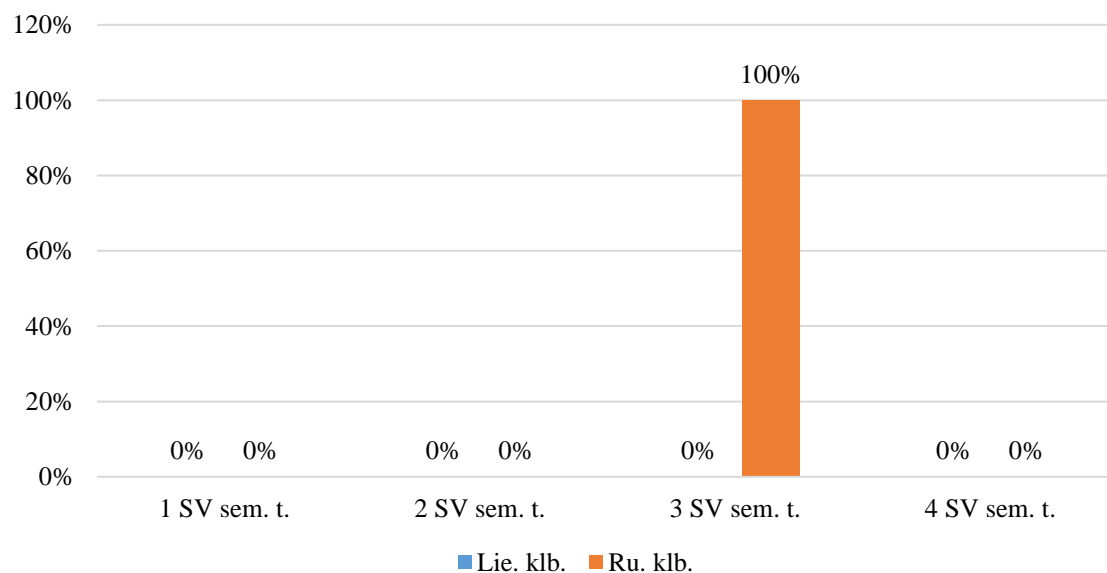
PRIEDAS Nr. 2 Semantinių SV tipų pasiskirstymas pagal kiekvieną vartosenos grupę lietuvių ir rusų kalbose

3 SV vartosenos grupė

4 SV vartosenos grupė

**PRIEDAS Nr. 3. Veiklos potipiui priklausančių sangražinių veiksmažodžių
sąrašas**

1. austis
2. gamintis
3. keptis
4. lygintis
5. lopytis
6. mazgotis
7. megztis
8. nertis
9. plautis
10. siurbtis
11. siuvinėtis
12. siūtis
13. skalbtis
14. šluotis
15. šveistis
16. tvarkytis
17. valytis
18. velėtis
19. verptis
20. virtis
21. ubirat'sja (lie. tvarkytis)